114
13

सप्तशतीव्याख्या
नागेशभट्टकृता

Sapta Shati vyakhya

ध्यं॥ विश्वेश्वरीपदेनोपक्रमात् विश्वेश्वरीस्तुत्यामित्यपि॥ ७८॥ इतिसमाप्तोसावर्णेःकः ध्रकाशो
यत्र तादृशो मन्वंतरे तद्वर्णने इत्यर्थः॥ ॥इति शिवभट्टसुतसतीगर्भजनागोजीभट्टकृते सप्तशती
व्याख्याने प्रथमोध्यायः॥ १॥ म्स्यःशरखिवत्युक्तं तत्रेति हा सम्माह॥ अथ मध्यमचरित्रमिति॥ अ
सुराणामधिपे महिषे सति च पुनर्देवानामधिपे पुरंदरे इंद्रे सति देवा अ सुत्स्व प्रहृत्तो येय
त्र तादृशं युद्धं अब्दस्य तमासीदित्यर्थः॥ देवासुरमित्यत्र अर्शआदित्वादच् रंभासुरे तपस्यया
प्रसन्नस्य शिवस्यांशो यं जनयेयत स महिषः स च तपसा देवीनिकटे स्त्रमसायुज्यं
भवत्विति वरं प्रार्थितवान्॥ आदिसृष्टावुग्रचंडारूपया त्वं निहतः पुरा॥ द्वितीयसृष्टौ तु भद्र
भद्रकाल्या मया हतः दुर्गारूपेणाधुना त्वां हनिष्यामि सहानुगमिति कालिकापुराणेस्य
ष्टं॥ ३॥ तत्रेति॥ इंद्रस्य राट॥ ४॥ तत इति॥ पद्मयोनिर्ब्रह्मा॥ प्रजापतिमिति॥ तस्य विशेषणं॥ ब्रह्म
णः प्रजासृष्टृत्वेन सिद्धे संबंधत्वात् तदोदेवानां तत्रागमनं॥ ततः पालनसंहारयोः शिवविष्णो

देवा २

114/13

ध्यं ॥ विश्वेश्वरीपदेनोपक्रमात् विश्वेश्वरीस्तुतामित्यपि ॥ ७५ ॥ इति समाप्तो सावर्णेः कः प्रकाशो
यत्र तादृशो मन्वंतरे तद्वर्णने इत्यर्थः ॥ ॥ इति श्रीवमर्हेस्नुतसप्तशतीगर्भेजनार्गोजीभट्टकृते सप्तशती
व्याख्याने प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ स्वयं शस्त्रैखिव वत्युक्तं तत्रेतिहासमाह ॥ अधितां वाच ॥ देवासुरमिति ॥ अ देवा २
सुराणामधिपे महिषे सति च पुनर्देवानामधिपे पुरंदरे इंद्रे सति देवा असुराश्च ग्रहं जातो य
त्र तादृशं युद्धं मब्दसतं मासीदित्यर्थः ॥ देवासुरमित्यत्र अर्शआदित्वादच् ॥ ... पस्यं या
प्रसन्नस्य शिवस्यां सोयं जन्मत्रयेण तत्सुतो महिषः स च तपसा देवीनिकटे स्तमसायुज्यं
भवत्विति वरं प्रार्थितवान् ॥ आदिसृष्टावुग्रचंडामूर्त्या त्वं निहतः पुरा ॥ द्वितीयस्य सृष्टेस्तु भवा
न्भद्रकाल्या मया हतः ॥ दुर्गारूपेणाधुना त्वां हनिष्यामि सहानुगमिति कालिकापुराणे स्य
ष्टं ॥ १ ॥ तत्रेति ॥ इंद्रअसुरराट ॥ २ ॥ तत इति ॥ पद्मयोनिर्ब्रह्मा ॥ प्रजापतिमिति ॥ तस्य विशेषणं ॥ पाल
नः प्रजासृष्टत्वेन सिद्धसंबंधत्वाद्देवानां तन्नाशमनं ॥ ततः पालनसंहारयोः शिवविष्णो

देवाधिकाराः स्वत्रहरणं तयोः स्वविधेर्गमनं ॥ ३ ॥ यथावृत्तमिति ॥ देवानामभिभवस्य विस्तरः
प्रपंचो यत्रेति चेष्टितविशेषणं ॥ ४ ॥ स्वयमिति ॥ स्वैः स्वस्वयमित्यत्र एततदोरिति सुलोपः स
स्वयमिति द्विसकारपाठस्तु अनन्वीति द्वित्वेन बोध्यः ॥ ५ ॥ स्वर्गादिति ॥ निराकृताः निःसारिताः
॥ ६ ॥ एतदृ इति ॥ दृयोर्बहुवचनं गौरवात् ॥ वयं शरणं प्रपन्नाः आगतां स्मो भवामः ॥ ७ ॥ इत्थमि-
ति ॥ भ्रुवोः कुटीकौटिल्ये तेन कुटिले आनने ययोः सा तोऽस्य शब्दस्य पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः कुटीरक-
प्रत्यर्थानां तत्कुटिका शब्द इति ऊर्ध्वभ्रूवलणः कोपि पिरजआधिक्येन श्रीवस्य तमोगुणस्याधा-
न्येन कोपपीत तमोगुणस्याधिक्ये नाविष्णुकोपस्य पालनमूलकत्वेन सत्वाधिक्य वत्त्वात्रिगुणे
प्रतिध्वन्यते ॥ अतएवोक्तं ॥ वैकृतिकरहस्ये ॥ सर्वदेवशरीरेभ्यो याविर्भूता महाप्रभा ॥ त्रिगुणा
सा महालक्ष्मीः साक्षान्महिषमर्दिनी ॥ तत्रापि रजः सत्वयोराधिक्यं देवानां रजः सत्वमयत्वा-
त् ॥ ८ ॥ ततइति ॥ द्वितीयं तत इति प्रसिद्धादित्यर्थे कं वदनादित्यस्य विशेषणं ॥ ९ ॥ अन्येषां चेति ॥
कुपितानामिति शेषः यत्तेजः निर्गतं तद्ब्रह्मादीनां तेजःसु ऐक्यं एकत्वं समगच्छत छांदसस्तु-

॥१०॥ अतीवेति ॥ तत्रेत्यस्य कालेऽद्रुतिदेशोद्रुतिवा शेषः ॥११॥ अतुलमिति ॥ तत्तदा तत्र पुराणेनांतर
प्रसिद्धकात्यायनाश्रमे कात्यायनस्य शिष्यं स्त्रीरूपेण मोहयंतं महिषं दृष्ट्वा स्त्रीत्वं लिह
लिष्यतीति ॥ आपतानि तितदाश्रमे रूपधरणमिति कालिकापुराणे स्पष्टं ॥ आश्विनकृष्णचतु
र्दश्यां अयमवतारः ॥ तदुक्तं कालिकाष्टम्यां तद्रूपं नवम्यां पूजा दशम्यां विसर्ज्जनं देव्या इति तत्रोक्तं
तत्तेजः एकस्थं सन्नारी अभवत् त्विषा दीप्त्या ॥१२॥ तेजोविभागेनांगविभागमाह ॥ यदिति ॥ शं
भोः श्वेतांगतया तत्तेजसा जातं मुखं श्वेतमित्यर्थः ॥ विष्णोर्नीलवर्णतया बाहवोऽष्टादश नीलाः
॥१३॥ सोम्येति ॥ सोमसंबंधिनेत्यर्थः ॥ क्षीरसत्वादिदमर्थ विधरण ॥ अत एतत्श्वेतकानी पुंद्रेण म
ध्यं रक्तं जंघोरू इति भिन्ने पदे जंघा ऊरू च वा रूपेण नेत्यन्वयः ॥ भुवः पृथिव्याः नितंबः कटि पश्चा
द्भागः ॥१४॥ अरुणेति ॥ अतएव पादौ रक्तौ तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये ॥ श्वेतानना नीलभुजा सुश्वे
तस्तनमंडला ॥ रक्तमध्या रक्तपादा नीलजंघोरुरुन्मदा ॥ सुचित्रजघना चित्रमाल्यांबरविभूष
णा ॥ चित्रानुलेपना कांतिरूपसौभाग्यशालिनीति ॥ एवं च रूपेणापि त्रिगुणत्वं सूचितं ॥

स्वस्य चित्रत्वात् ॥ चित्रमाल्यादिधारणं वस्त्रत्लामित्यस्य तेजस इति शेषः ॥ एवमन्यत्रापि ॥ १५ ॥ तस्या
स्तु ति ॥ प्रजापतेन दंष्ट्राः प्राजापत्येन तेजसा नयनत्रयं जज्ञे तेजसा पावकेनेत्यन्वयः नन्नविरोधः पावकोऽग्निः ॥ १६ ॥ भ्रु
वौ चेति ॥ संध्ययोस्तेजसः भ्रुवौ बभूवतामित्यन्वयः ॥ कर्णस्यैव कर्त्तृत्वविवक्षा ॥ पुंनपुंसकयोः
कर्णैः श्रवणः श्रवणं श्रुताविति हेममाली ॥ अन्येषां च देवानां संबंधितेजसां शिवायाच संभव
एकीभावः कार्यं वेत्यर्थः ॥ एवं प्रसिद्धो ॥ १७ ॥ ततइति ॥ तेजोराशिसमुद्भवामिति सापेक्षत्वेपि गम
कत्वात्समासः मुदं हर्षं ॥ १८ ॥ शूलादिषु विद्यमानस्य तेजसेव भगवती शूलं विनिर्भत्तेति तात् ॥ पर्य
मेव मायुधदानमपि बोध्यं ॥ शूलमिति ॥ विनिष्कृष्य आकृष्येत्यर्थः ॥ समुत्पाद्य जनयित्वेत्य
र्थः ॥ यद्दर्णयं तस्य स्वरूपं एवमग्रेपि ॥ अत्र चकारो चेति चाकृता ॥ १९ ॥ शंखं चेति ॥ वरुणदत्तं स्वस्मा
त्तेः शक्तेः ॥ वायोश्चापबाणयोर्लाभ इत्यर्थः ॥ शंखं चेति च कारेण वक्ष्यमाणपाशसमुच्चयो यथार्थे
वा ॥ २० ॥ वज्रमिति ॥ इन्द्र अमरेशः देवस्यैव दातुः पुंसत्वेनु रूपात्ततेपि न दोषः ॥ २१ ॥ कालेति ॥ उ
पादेति शेषः ॥ प्रजानां पतिः ब्रह्मा इह माला अक्षमाला कमंडलुं च ददावित्यन्वयः ॥ अक्षमालाकमंडलु

मिति वामनपुराणात् ॥ स्र ॥ समस्तेति ॥ कालोनिमेषाद्यभिमानिनी देवतातत्स्याद् इति संबंधात्त्वेन वि
वक्षाया अक्षौही होरश्चेति ॥ अंगुलीयकमरलंदानां तं ह्रीं होरे कर्त्तौ ॥ विश्वकर्मणः परशु ॥ अस्त्रस्य व
चस्त्रजत्वं ॥ चूडामण्यादिकं वरदानांतं विश्वकर्मणः कर्तृत्वमित्यन्वयः ॥ तन्मतेऽर्धचंद्रशब्देन तद
ग्रोललाटभूषणविशेषः ॥ अम्लानेत्याद्यारभ्य पंकजदानानां जलधिः कर्त्ता तत्र पंकजं हस्तयोस्तत्र सिं
हयोर्दाने हिमवान् कर्त्ता अथ ददिति ॥ ददतानेत्यस्य लङि रूपं छांदसत्वात्परस्मैपदं ॥ रव ॥ ददावि
ति ॥ अनेनाष्टादशभुजा सहस्रभुजा चेयमिति सूचितं ॥ तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये ॥ अष्टादशभुजापू
ज्या सा सहस्रभुजा सती ॥ अष्टादशभुजाधारणविधिरुच्यते ॥ सामान्यतश्चान्येष्वपि देवैरायुधै
रित्युक्तं श्चेति भावः ॥ आयुधान्यत्र वक्ष्यंते दक्षिणाधः करक्रमात् ॥ अक्षमाला १ च कमलं २ बाणो
३सि ४ कुलिशं ५ गदा ६ चक्रं ७ त्रिशूलं ८ परशुः ९ शंखो १० घंटा च ११ पाशकं १२ शक्ति १३ दंडः १४
चर्म १५ पद्मं चापं १६ पानपात्रं १७ कमंडलुं १८ ॥ अलंकृतभुजामेभिरायुधैः कमलासनां ॥ सर्वदेवम
यीमीशां महालक्ष्मीमिमां नृप ॥ स्रजयेत्सर्वलोकानां सदेवानां प्रभुर्भवेदिति ॥ एवं चस्वरूपा

युधेरस्याश्चालीत्वं वैरखीत्वं शोचीत्वं च त्रिगुणत्वं च सर्वमत्तलभ्रत शक्तेरयं प्रादुर्भावतस्स
मानइतिस्रचितं ॥ यद्यप्यत्र ब्रह्मादीनां इंद्रादीनां च शरीराणि क्रांतं तेजो देवी विग्रहरू
पेणाभिव्यक्तमासीत् आयुधानि च दैवैः ॥ स्वस्वस्तादिभ्यो विनिर्गम्य दत्तानि त्युक्तं ॥ तथा
पि देवीमाहात्म्ये एवं तत्तद्देवपालनीये केदेश पालन शक्तित्वेन येदेव्या निवेशिता स्त एव
महिषवधेन सर्वलोकरक्षणाय पुनरेकीभूय प्राप्ताः ॥ एवं तस्य युधि जन्मकं साऽपी
तिबोध्यं ॥ अहं बिभर्म्यावदुभिरित्यादित्ताय चरित्रगतवचनसमूहानु ॥ लक्ष्मीतंत्रेऽपिप्र
क्तं ॥ श्रीति लक्ष्मीवचनानि ॥ महालक्ष्मीरहं शक्रो पुनः स्वायंभुवेंतरे ॥ हिताय सर्वदेवानां जा
ता महिषमर्दिनी ॥ मदीयशक्तिलेशाये तत्तद्देवशरीरगाः ॥ धृतं मयातेः संभृतेरूपं पर
मशोभनं ॥ आयुधानि च देवानां यानियानि सुरेश्वर ॥ मद्दत्तेयस्तदाकारा एवायुधानि
ममाभवन्निति ॥ वर्षातेन वरात्रेत्यन्ता महिषमर्दिनो भियामले ॥ संभावितेति ॥ सा

ट्टहासमितिनादक्रियाविशेषणं ॥ अट्टहासोऽत्यर्थहासः नभ इति भुवर्लोकोपलक्षणं ॥ २१ ॥
आमायतेति ॥ मामाने दैवाद्दिवाव्युतानन्त्समासः तेन संभवतेत्यर्थः ॥ अस्य नभसीत्यादि
तत्र हेतुरतिमहत्त्वं चुक्षुभुरित्यस्य प्रतिशब्देनेत्यादि ॥ २२ ॥ चचालेति ॥ महीधराः पर्वताः ॥ २३ ॥
तुष्टुवुरिति ॥ नम्र आपकृष्ट त्वज्ञानवान् आत्मशरीरं च नम्रं नतं येषां संक्षुब्धं आ
कुलं जातमिति शेषः ॥ आमाणायपश्च संक्षुब्धा इत्यर्थः ॥ २४ ॥ सेनन्देति ॥ क्षुब्धाय सज्जानिषद्ध
तसंनाहानि आखिलसैन्यानि येषां आः इति क्रोधाविष्कारे अनेन च महिषासुरस्य तमोम
यत्वं उक्तं ॥ दूना प्रेषणात् ॥ कस्य चित्सैन्यस्य प्रथमप्रेषणात्त्वद्रूपेण पितमोमयत्वाच्च ॥
अत एव रजःसत्वाधिष्ठदेव्याश्च सत्त्वं ॥ २५ ॥ अभ्यधावतेति ॥ स्वावितेन ॥ २६ ॥ देवीं विशोषयति
सार्द्धेन ॥ पादेति ॥ धनुर्योज्याय प्रभूनिःस्वनेन धनुषष्टंकारः ज्याघात ष्टंकारः ॥ २७ ॥ दिश
इति ॥ समंतात्सर्वतः ॥ २८ ॥ शस्त्रैरिति ॥ शस्त्रं केवलं मंत्रप्रयुक्तं तदस्त्रं ॥ २९ ॥ युयुधे इति ॥

अन्यैःप्रधानदैत्यैःसहितः चामराख्यः त्विह्वराख्य श्वरथमातंगहयपादातनरूपचतुरंगसेना
युतो युयुधे इत्यर्थः ॥४०॥ अयुध्यतेति ॥ अयुतानामिति प्रयुते इति च तत्र तत्र बहुत्वविवक्षया बहुव
चनं ॥ एवमग्रेपि ॥ एकं दशशतं चैव सहस्रमयुतं तथा ॥ लक्षं च नियुतं चैव कोटिरर्बुदमेव च
वृंदं खर्वो निखर्वश्च शंखपद्मौ च सागरः ॥ अंत्यं मध्यं परार्धं च दशवृद्ध्या यथाक्रममिति
वचनात् ॥४१॥ अयुतानामिति ॥ गजेभ्याजीव्यतो विडालस्यैवैनं ॥४२॥ वृत इति ॥ अथ ते
षांवधानंतरं अयुतानां पंचाशद्भिः प्रयुतैः परिवारितो बिडालनामा तत्र संयुगे युयुधे ॥ इत्यु
त्तरश्लोकेनान्वयः ॥ दुर्धरो दुर्मुखश्चैव बिडालनयनस्तथेति वामनपुराणेपि ॥ विडालनय
न शब्दो योगरूढो न केवलयोगिकः प्रकृते च नामैकदेशो नाम ग्रहणं ॥ अत एव बिडालस्या
क्षिणीति वक्ष्यमाणं संगच्छते ॥४३॥ युयुधे इति स्पष्टं ॥४४॥ युयुधुरिति ॥ अस्य पद्येनान्वयः
आशीषपरस्मैपदं ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥४५॥ हयानां चेति ॥ रथदंतिहयानां प्रत्येकं कोटिको

रिसहस्रसंख्याद्युतोमहिषस्तत्राभूदित्यर्थः॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि॥ भिंदिद्धिति रंत्यांतः॥४६॥
युयुधुरिति॥ केचिदित्यादि इतिशेषः॥ अपरे उत्तरान्वयि॥४७॥ लीलयैवेति॥ देवीमिति॥ अपरे तु
तेप्रसिद्धादैत्यादित्यर्थः॥ श्रोयाभ्यामित्यात्मनेपदं न छांदसत्वात्॥४८॥ लीलयैवेति॥ आधार
हिताननाः॥४९॥ मुमुचेति॥ उत्तरार्द्धउत्तरान्वयि धुताः कंपिताः॥५०॥ चचारेति॥ उत्तरार्द्धमु
त्तरान्वयि यावद् यावतः॥५१॥ तएवेति॥ तावंत एवेत्यर्थः॥ एकैकनिश्वासादेवैकगणाः संभूता इत्य
र्थः तेगणाः केचिदितिशेषः॥५२॥ नाशयंत इति॥ देवीप्रभावेनाप्यायिताः अवादयंतः वादितवंत
इत्यर्थः गणाः केचिदितिशेषः॥५३॥ मृदंगांश्चेति॥ युद्धमेव महोत्सवो वीराणां हर्षहेतुत्वात्॥ प्रा
कीर्णां वृष्टिभिर्वर्षैः ऐरेरित्यर्थः॥५४॥ खड्गेति स्पष्टं॥५५॥ असुरानिति॥ अकर्षयदिति॥ कृषेस्त्वेम
दिकालतः॥ अपरदिद्धमुत्तरान्वयि॥५६॥ विपोथिता इति॥ अपरेगदया विपोथिताः आमर्दिता निपा
तनेनकिपतनेन नुविश्रोरतिरित्यन्वयः॥ वेमुरिति छांदसं॥५७॥ केचिदिति॥ शूलेन वक्षसि भिन्ना
न्नमोनिपातिताः निपेतुरित्यर्थः॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि॥५८॥ सेनेति॥ सेनामनुपश्चात्कुर्वंति

तसेनागजाः शरौघव्याप्तत्वात्॥ सेनाः शल्लकाः तत्सदृशाश्च॥ अपरे छिन्नग्रीवाः प्राणान्मुमु
चुरित्यर्थः॥ ५८॥ शिरांसीति॥ छिन्नानीति शेषः॥ ६०॥ एके इति॥ आशिरःपादपर्यन्तं॥ पाटिताइ
त्यर्थः॥ उत्तमाङ्गं भुजमध्यौ च॥ ६१॥ कबंधा इति॥ मनुष्याणां सहस्रे सुहते सुहृत्ते महद्वसु॥ तदावेष्टा
ल्कवंधः स्यादेकोऽमलयोग्निक्रियान्वित इति लक्षिताः॥ अपरे कबंधा वाद्युयुधुः॥ ६२॥ कबंधा इति॥ उभ
यत्रापि युयुधुरिति शेषः॥ विछिन्नशिरस इति स्वरूपकथनं छिन्नानि शिरांसि यैरिति वारिस्व
थः॥ उभयतो धाराः खड्गाः भाष्यंत इति छांदसः प्रमा॥ पातितैरिति॥ रथनागसादिभिरश्वैरित्य
र्थः॥ एवमन्ये पि यद्वाश्वाणां रूपसेनागानामित्यत्र सेनां गाः शब्देन रथिकादीनामेव ग्रहणमि
ति नात्र नियम प्राप्तिः॥ ६३॥ ६४॥ शोणितेति॥ असुरसैन्यस्य मध्ये वारणासुरवाजिनां शोणित
स्य ओघः प्रवाहो यासु ता दृशो नद्यः॥ प्रसुस्रुवुः॥ छांदसत्वात्समासः॥ ६५॥ ६६॥ सद्य इति॥ दा
यं निःशेषं इति शेषः॥ तत्र तत्रेत्यत्र॥ असुराणां शरीरेभ्यो ऽस्रुन् विच्छिन्नचतीव॥ अनेन लक्ष्यते यो
ऽगम्यश्च छांदसः॥ ६७॥ दृष्ट्वा इति॥ चोपपार्थे नेत्रेषु इति॥ ६८॥ इति श्री शिवभट्टसुत सतीगर्भजना

गोजीनहृत्कृते सपसतीव्याख्याने द्विजीयोध्यायः॥ स्वात्रे श्रिकवचा॥ निहन्यमानमिति॥ पर॥ तस्येति॥
उत्करः समूहः वाजिनां यंतारं च जघानेत्यन्वयः॥ ३॥ चितेदेति॥ आप्लुगाः वाहनाः॥ ४॥ ५॥ सिं
हमिति॥ सव्यवामे॥ ६॥ तस्यारिति॥ पप्लवविप्लोएति तस्याभुजा मित्यन्वयः॥ ७॥ चितेपेति॥ नतः स्फु
लं श्रंघराई विव भिवेत्पुनरन्वयि॥ तेजोभीरवीत्यत्र कुलोलह्नतिदीर्घः॥ ८॥ दष्टेति॥ नतः एवं सु
दर्शनल मापत्॥ आगच्छतदष्टेइत्यर्थः सचशनतधानीतइतिशेषः॥ ९॥ १०॥ सोपीति॥ हुंका
रेतिहस्वः॥ ११॥ १२॥ नतइति॥ सकृत्पत्य आप्लुत्य गजकुंभांतर स्थितइत्येकं पदं॥ १३॥ युध्यमाना
विति॥ नागात्गजात्॥ पुप्लुधातोलित्यत्र गप्लुत्य भाविछांदसः॥ १४॥ ततइति॥ युद्धानंतरं वेगा
त्खंउत्पत्य गत्वा पुनस्ततो निपत्यावतीर्येत्यर्थः॥ १५॥ उदग्रस्येति॥ रणेयुद्धे॥ दंतैर्गजदंतानि
भिं ताबुधैः मुष्टिभिः॥ तलैः चपेटैरित्यर्थः॥ यद्वा दंतैर्दन्तहतो इत्यर्थः॥ १६॥ देवीति॥ उद्धतं त
न्नामानं दैत्यं भिंदीतिदमध्यः॥ १७॥ १८॥ बिडालस्येति॥ यमसत्वयंयमगृहं॥ १९॥ एवमिति॥ गण्णा
न्निर्गच्छाशत्र्यान्॥ २०॥ कांश्चिदिति॥ खुरः कवर्गादिः॥ २१॥ वेगेनेति॥ वेगा गतेः भ्रमणं मंडलाका

रणीतिः ॥२२॥ निनात्वेति ॥ अमर्षाः गणाः ॥२३॥२४॥ वेगेति ॥ वेगाद्युक्त्याध्यमरणेन विक्षुब्धाः कुट्टिताः आ
पीर्यन्तेति कर्मकर्त्तरि रूपं सर्वतः सर्वे शाखाश्च विभक्तिः केसराः ॥ श्वासवायुर्मा सजलेनेति विशेषः ॥
॥२५॥ धुतेति ॥ कंपिते इत्यर्थः ॥ स्वं उस्य स्वं उग्राय स्यां क्रियायां श्वासानिलेनाकम्पं ध्वस्ताः ॥ छिदाः
अचलाः ॥ पुनराकाशान्त्येनु रित्यर्थः ॥२६॥२७॥ सेति ॥ सा तस्याः परिवाशं हित्वा तं वबंधत्यन्वयः ॥२८॥
नतइति ॥ नस्य सिंहीभूतस्य अंहस्य तद्दैव्येति शेषः ॥२९॥ नतइति ॥ तं पुरुषं देवी आम्बिकैव खड्गचर्मणेति
समाहारद्वंद्वः ॥ तस्मात्सहितैः सायकैः स्वैश्छेदेत्यन्वयः ॥३०॥ करएति ॥ महासिंहं देवीवाहनं ॥ कर्षत इत्य
स्य सिंहमित्यादेः निरहंतेति छान्दसं ॥३१॥ ततइति ॥ तथैवश्रा स्वदेव ॥३२॥ नतइति ॥ महिषस्य शिवा
दत्वेन जायमानत्वं यथा दृष्टि छेत्तुशाया अमधुपानं ॥ कुद्धधर्मवोधयितुं अमनाटनेवा एतत् ॥ पानं
मद्यं कर्मणि ल्युट् ॥ पानात् दृष्टिलोचना पुनः पुनः जहासचेत्यन्वयः ॥३३॥ ननर्देति ॥ बलं शरीरं
वीर्यमुत्साहः ताभ्यां महोत्कटैः ॥३४॥ सात्वेति ॥ मदेनोद्भूत अतिशयेन जातो मुखे रागो यस्याः सा
आकुलाक्षरमिति वचन क्रियाविशेषणं मद्यस्वभावोयं ॥३५॥ रेक्षणा ॥ गर्ज्ज गर्ज्जेति ॥ संप्र

मलाद्धिन्नास्मिदेनच॥ पिबामीति॥ सर्वं जयाविष्णुस्त्रिस्तु राज्ञानं प्रति अरिष्टिरिति न दोषः॥ २५॥ अरिष्टि
तं वा च॥ एव मिति॥ समुत्पन्नस्य हृद्दिनं कृत्वा तं सा आरूढाः॥ अथ पुनः पादेनाक्रम्य इंद्रं वध्वा कण्ठे शल्ले
नाताडयदित्यन्वयः॥ २७॥ तत इति॥ तथा यदा आक्रांतः इंद्रं धृतो विसत्ततेः शल्लेन ताडनो जातः ततः म
हिषस्य रूपो ज्वालाजिह्व मुखाद्दधे निःक्रांतः निःसृतः ताडकाय एवं देव्या वीर्येण आक्रांतिशायेन सं
वृतः प्रति बद्धः निःक्रान्तुं नाशकदित्यर्थः॥ २९॥ अर्धेति॥ एवंच शिरच्छेदोऽद्भवं तद्दृष्ट्वा न वं शल्लया
शेन निपत्य शिरच्छेदस्य योऽद्भवो यस्येत्यर्थो वाच्यः॥ यद्वा कंठे शल्लेन ताडनमेव शिरच्छेदः
तत्त्वथा विशेषः कल्पांतरीय इति तत्र॥ पुराकल्पे यथा वृत्तं प्रतिकल्पं तथैव तु॥ प्रतिकल्पं स्व
यं देवी दैत्यानां नाशनाय वै॥ तथैव जायते युद्धं तथैव त्रिदशागम इति रामवृत्तांतवल्लीनैका
लिकापुराणात्॥ वृत्तं प्रवहात्स्तेन क्रियाप्रतिकल्पमेकज्ञानीयैव न तु विजातीयाउत्पत्तौ तु के
ल्पभेदेन कश्चिद्भेदो हरिवंशादिप्रामाण्यादित्येव तत्त्वं वल्लिवैवृत्ते प्रथमे शेषप्रतिकल्पं कृष्णच
रितमेव मेवान्यथेति नारदप्रश्ने प्रतिकल्पं त्वेवमेव चरितं नात्र संशय इति॥ स्तु॥ जप

सप्तशी॰ २४

त्वा॥ अर्ध्या॥ तत इति॥ ननाशापालयितं॥ हाहेतिकृतं येनेति सैन्यविशेषणं॥ ५०॥ तुष्टुवुरिति॥ सुरा इन्द्रा
द्या देव्यै वेद्धादिभिः सह महर्षिभिश्च सह तुष्टुवुरित्यर्थः॥ ५१॥ इति श्रीशिवभट्टसुतसतीगर्भजना गो
जीभट्टकृतसप्तशतीव्याख्याने तृतीयोध्यायः॥ ३॥ तुष्टुवुः सुरा इत्युक्तां तां स्तुतिमाह॥ ऋषिरुवाच॥
शक्रादय इति॥ आदिना महर्षयस्तस्मिन्महिषे हिंसासुरे देव्या निहते इत्यन्वयः॥ शिरोधराः ग्रीवाः अं
साः स्कंधाः पुलका रोमांचाः॥ २॥ देव्येति॥ आततं व्याप्तं॥ ततं स्वरूपं च निःशेषदेवगणशक्तीनां स
मूहेनायद्रूपं तेनशक्तिसमूहह एव तेजोंशाद्वैव यथ एवमूर्त्तिर्विग्रहो यस्यास्तयेत्यर्थः॥ समूहह
ति भावकः॥ नताः स्मेत्यत्र विसर्गलोपः॥ ३॥ यस्या इति॥ यस्याः अतुलं प्रभावं तेजः बलं च प्राशौ
वक्तुं अनंतः सहस्रास्योपि ब्रह्मा स्वच्छाहारः सर्वेशश्चेत्यपि नालं न पर्याप्ताः॥ अशुभभयाभ
यस्येत्यर्थः द्वंद्वोष्टः समाहारे॥ ४॥ या श्रीरिति॥ पापात्मनां भवनेष्वलक्ष्मीः कृतधियां निर्मलां
तःकरणानां हृदये बुद्धिः स्वर्गापवर्गसाधनं ज्ञानं सतां हृदये श्रद्धा आस्तिक्यबुद्धिः कुल
जनप्रभवस्य शुद्धवंशजन्मनो हृदये कुललज्जाकरणीयाकृत्यजनकांतःकरणप्रवृत्तिविशे २४

यः ॥ न तास्मीति भावः ॥ ४ ॥ एवं आश्रयानंतस्तुतिविस्तृतस्तवमस्तुत्यैवेत्याह ॥ किमिति ॥ असुरान्दे
त्यान्देवाः क्षिवाद्यस्य गणाः क्षयमास्तस्वभ्रातेषु ॥ अचिंत्यं सर्वैर्लोकैरकल्प्याद् इति रूपणीयं तव स्वरूपं
तः किं केन प्रकारेण वर्णयामः ॥ असुरदैत्यनाशकारि भूरि वीर्यं अति अत्युत्कृष्टं च परं युद्धेषु या
नि चरितानि तान्यद्भुतानि अत्युत्कृष्टानि अतः किं वर्णयामेत्यन्वयः ॥ सर्वत्रापि त्वत्परमन्वेति ॥ ५ ॥
मूलप्रकृतित्वमेवेत्याह ॥ हेतुरिति ॥ त्वं समस्तजगतां हेतुर्मूलकारणं ॥ तत्र हेतुर्यतः त्रिगुणा ॥
सत्वरजस्तमोयुता ॥ नन्वेवं रागादिसंबंधेन सर्वकारणत्वं न स्यादत आह ॥ अपीति ॥ त्रिगुणा
पि दोषैः रागादिभिर्न ज्ञायसे नाश्रिता भविष्यसि यदा दोषैर्विशिष्टा केनापि न ज्ञायसेत इभा
वादित्यर्थः ॥ नन्वेवं परिछिन्नतया सर्वहेतुत्वं न स्यादत आह ॥ हरिहरादिभ्यपारा ॥ अज्ञातपरि
छेदः परिछेदाभावादित्यर्थः ॥ तत्र हेतुर्यतः सर्वाश्रया सर्वमाश्रयः कार्यस्य कार्यं हि कार
णमाश्रयते ॥ सर्वत्र वर्त्तमानाच्च यतश्च एतज्जगत् तवांशभूतं सर्वं समष्टिरूपेण त्वदंशात्वा
त् ॥ एतद्वयं परिछिन्नत्वे व्याहतं स्यादिति भावः ॥ नन्वेवं विकारापत्तिरत आह अव्याकृताश्च

यविकारहीनत्वात्॥ नामरूपहीनत्वाच्च॥ ह्रियतः संसारस्याधारत्वमायाप्रकृतिः सत्त्वरजस्तमसां
साम्यावस्थासि॥ कीदृशी परमा परमात्मा मीयते जीवभावेन विच्छिद्यते॥ यथा परमात्मैव प्राकृ
तधर्माध्यासाज्जीवत्वेनाध्यवसीयते॥ ह्॥ य स्वाहा इति॥ हे देवि यस्याः समुदीरणेन उच्चारणेन सम
स्तासुरतोसकलसुरसमूहः॥ सर्वयज्ञेषु तृप्तिं प्राप्नोति सा स्वाहात्वमेवासि॥ वेदप्रसिद्धं॥ तथा
पितृगणस्यापि तृप्तिहेतुत्वमेव यतः अत एव जनैः पितृकर्मणि॥ स्वधा च उच्चार्यसे चात्स्वा
हा देवकर्मणि॥७॥ स्वप्रकृतिरूपत्वं मुक्त्वा ब्रह्मापित्वमेवेत्याह॥ येति॥ हे देवि या मुक्तिहेतुः अवि
चिंत्यमनुष्ठेयत्वं चिंताया अप्यविषयं महाव्रतं अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहरूपं
योगशास्त्रे प्रसिद्धं साधनं यस्याः ईदृशी च या सा भवती भगवद्विद्या परमा उत्कृष्टा विद्या
तत्वमथावरणभंजिका ब्रह्मज्ञानरूपात्वमेवासि॥ ह्रियतेः अतस्त्यक्तसमस्तरागादिदोषैर्मो
हेच्छुभिर्मुनिभिर्वशीकृतेंद्रियैः तत्त्वं ब्रह्मैव ज्ञेयत्वेन सारोपेर्यां तैरभ्यससे दृष्ट्वाथः॥ च अभ्या
से दृश्यत्वसंधिःसहिताया अनित्यत्वात्॥ ८॥ शब्देति॥ सुविमलानां अपोहपथत्वेन दोषरहि

तानां ऋचां यजुषां उद्गीथः साम्नां भक्तिविशेषः ॥ तेन रम्यं पदं पाठो येषां तेषां साम्नां च निधान
मास्रयः शब्दब्रह्मरूपा भवस्य संसारस्य भावनाय धर्मवृत्त्य विच्छेदाय या देवी द्योतनशीला त्र
यी वेदः सा त्वं भगवती भवंति ते भावाः प्राणिनस्तेषां भावनायजीवनाय कृषिवाणिज्यपशु
पालनरूपा वार्त्तापि ॥ त्वमेव भगवती वार्त्ता त्रयोर्विशेषणं सर्वजगतां अतिशयार्त्तिहं
त्री अनेन विद्या सर्वविद्यास्वरूपा त्वमेवेत्युक्तं ॥ ९ ॥ तदधिष्ठात्र्यपि त्वमेवेत्याह ॥ मेधासीति ॥
मेधा सरस्वती सैव दुःखप्राप्यत्वेन दुर्गासीत्युच्यते ॥ दुर्गमसंसारसागरस्य नौः ज्ञानद्वारा ॥
एवं पूर्वार्द्धेन आन्वीक्षीत्वं ॥ प्रसिद्धेनोते व्यतिरेकमाह असंगेति ॥ साहि कर्णधाराहि संगवती ॥ अं
गीकृता प्रतिष्ठा आस्य दंड्या आर्ये शरीरत्वात् ॥ उत्तरार्द्धेन श्रीवीत्वं वैष्णवीत्वं चोक्तं ॥ १० ॥ ईष
दिति ॥ ईषद्धास सहितं ... पदव्यत्ययः सर्वार्द्धोक्तगुणविशिष्टं तव वक्त्रं विलोक्यापि ॥ आ
सरोषेण महिषासुरेण सहसा दर्शनसमकालमेव तथा ऽतिनिष्ठुरं यत्प्रहृतं तदत्याश्चर्य
मित्यर्थः ॥ जगन्मोहकमपि दृष्ट्वा न तस्य मोह इत्यतिभ्रमरोयं ताद्रूपस्यापि वधेन देव्याए

वीक्ष्यार्थः सिध्यते ॥११॥ दृष्ट्वा त्विति दृष्ट्वापीत्यर्थः ॥ भ्रुवोः कुटी वक्रता तया करालं भीषणं उद्यच्छशां
केत्यनेनापि तिरस्कृतां अनेन दृष्ट्वेत्यर्थः प्राणव देव ॥१२॥ देवीति ॥ देवि प्रसीदेत्युक्त्वा किंचार्यं व्यर्थ
मेतद्वचः प्रसन्नत्वादेव तवेहाह ॥ भगवती परा सा नु महा साधुद्धि येत्यास्ता दृश्यी ॥ कथमेतत् ज्ञा
नं तत्राह ॥ यतो नो भवाय कोपवती सती त्वं नो रिपूणां कुलानि सद्यो विनाशयति तत्र संप्रति
पत्तिमाह विज्ञातमित्यादि ॥ एवं कोपोऽर्थं रहस्य फलकोनितु स्वभाविक इति सत्वगुणप्रधान
त्वं ध्यानितं ॥१३॥ ते इति ॥ संमताः महाजनानां मीकृताः धर्मपरितोषाः धर्मोर्थकाममोक्षरूपः
धन्याः पुण्यवत्वेन प्रसिद्धाः निभृताः नितरां याधिताः गृहीता एव अभ्युदयः सर्वमनोरथदा ॥१४॥
॥ धर्म्याणीति ॥ हे देवि भगवती प्रसादात् यासुकृती ॥ प्राग्जन्मार्जित पुण्यवान् सतत एव सुकृत
लब्धत्वप्रसादादेव ॥ अत्यादृतः नित्यनैमित्तिकादरवति श्रद्धावान् ॥ प्रतिदिनं सदैव अच्छिद्यपि
कावच्छेदेन सकलानि धर्म्याणि कर्माणि करोति पुनस्तत एव त्वत्प्रत्युद्देशेन कृतकर्मभ्योल
ब्धत्वप्रसादादेव स्वर्गं प्रयाति ॥ ततः क्रमेण चान्मोक्षं च ॥ ननु निश्चये ॥ तेन त्वं लोकत्रये पिप

तस्मादितितस्मात्तेदइति विशेषः॥१५॥दुर्गेति॥ दुर्गे दुर्गमे संकटे इति यावत्॥ तन्नामेइतिच तारेच्य
शब्देभावेघत्र् प्रतिकूल धाजि साधनजं॥ आर्द्रचित्ता स्निग्धचित्ता॥ दुर्गे स्मरणं च दुर्गा जगदि
दं सर्वं दुर्गा सर्वस्य कारणं अहं दुर्गा इत्येवं रूपं॥ विष्णुर्जगदिदं सर्वं विष्णुः सर्वस्य कारणं॥ अ
हं विष्णुरितिच यद्विष्णोः स्मरणं विदुरिति वहन्नारदीयोक्तेः॥१६॥ सर्वोपकारित्व मुपपादयति
॥एभिरिति॥ दैत्यैरित्यर्थः॥ उपेतीतिलेट् उपेलित्यर्थः॥ एतेदैत्याः नामेत्यभ्युपगमेनरकाय्येति
तादर्थ्येचतुर्थी॥ तथापिरणमृत्युं प्राप्य स्वर्गं गच्छंतु इति हेतुद्वयं मनसिकृत्वा जगादहितान्हं
सीत्यर्थः॥१७॥दृष्ट्वेति॥ दृष्टोनोत्तरमेवतावत्॰ मात्रेणैव भस्माकरणयोग्येष्वपि यत्त्वं शस्त्रं पा
तयसितत्तेषामुत्तमलोकप्राप्त्यर्थं इति तेष्वप्युपकारके वत्वमिति किंवक्तव्यं भक्तेष्विति भावः॥१८॥
खड्गेति॥ निकरः समूहः विस्फुरणं सर्वत्र प्रसरणं निवहः समूहः यद्विलयं नागतास्तदेतत्त्व
शुभानन यद्दृष्ट्वेति स्तद्योगितचोत्तमाननं विलोकयतां च इन्दुखंडमात्रेण याद्रियेति शेषः॥१९॥दुर्वृत्ता
नां वृत्तं पापं तत्स्वशमनं तव शीलं स्वाभाविको गुणः न तथान्यैरतुल्यमतएवाविचिंत्यं वीर्यमि

सप्त° टी°
२७

तिचिंताऽविषयः इत्थेव किंनेत्यादिनोक्तं ॥ रूपमाकृतिः च परं हृता आत्मसात्कृता देवा येन इह प्राः परा
क्रमो येषां ते थादित्यानां हंतृवीर्य ॥ एवं चेद् इशाः रूपेण इशावलेन च तेषां शास्त्रतो हननमपि तत्क्षय
पापशांतये इति तेषु दयैव त्वया कृतेति भावः ॥ २० ॥ केनेति ॥ अतिहारि मनोहरं विरोधात्र लंकारः
केनोपमेति तृतीया आर्षत्वात् ॥ चित्ते कृपा अरिषु युध्यपि उपकारकत्वात् ॥ निष्ठुरतानुत्पत्त्यैव ॥ अत्र
कृपा स्वाभाविकी निष्ठुरता स्वाराधितेति विरोधपरिहारः इति बोध्यं ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यमिति ॥ त्व
यत्यंतमेकान्वयः ॥ ततो रिपुगणाद् इत्यंतमपरं वाक्यं भयमित्यतो भयमित्यंतमपरं ॥ अनेन वि
जेकृते त्येतद्वृत्तं ॥ नमस्ते इत्यनेन नमस्कारातिरिक्त प्रत्युपकारकरणे नास्माकं सामर्थ्य
मिति ध्वनितं ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्राच्यामिति ॥ दक्षिणे इत्यस्य दिग्भागे इति शेषः ॥ भ्रामणेनेत्यत्र इच्छा
भावः आर्षः ॥ २४ ॥ सौम्यानीति ॥ सत्त्वस्थितिव्यापाराणि ॥ अत्यर्थघोराणि संहारव्यापाराणि
न तथा भुवं पृथिवीं चेत्यर्थः ॥ २५ ॥ खड्गेति ॥ संगः संसर्गः ॥ २६ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवमिति ॥ सुरैरिति
छविधया न्यायेन महर्षिपरमपि ॥ नंदनं देवोद्यानं दिव्यैः उत्कृष्टैः गंधाः श्रीखंडादयः आले

पतं श्रीचंद्रनादिः ॥१७॥ भक्तेति ॥ द्वितीयमेनोद्गेः ध्रूपोस्त्विति पाठः ॥१८॥ देव्युवाच ॥ श्रियतामिति ॥
देवा ऊचुर्भगवत्येति ॥१९॥ यदिति ॥ यत इत्यर्थः सर्वाश्च याद्वं उत्तरार्धमुत्तरान्वयि ॥ यद्विवापीति
वाशब्द एवमर्थे यद्येवं सत्यपि वरो देय इति आर्धं उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥२०॥ ते — ति तवेद्यात
तावद्दयमाणमस्त्वित्यर्थः ॥ का स्मार्कं अस्माभ्यं इत्यर्थः ॥२१॥ संस्मृतेति ॥ हिंसेयाद्व इति आर्धं उत्त
रार्द्धमुत्तरान्वयि ॥२२॥ तस्येति ॥ विजर्द्धिविभवैरिति सहयोगे तृतीया ॥ भवने चेत्साहित्यं वित्तं दा
नं तस्य ऋद्धिः तपच यः विभवा ऐश्वर्यादयः ॥ धनदारादीनां संपद अनुरूपात्मभावाः ॥ आ
दिना पुत्रादिः वृद्धये उपचयाय ॥२३॥ स्तविताचइति ॥ तथात्मनः आत्मनश्चार्थे इत्यर्थः ॥
तथेत्युक्ता तथास्त्वित्युक्त्वा भद्रं कालयति वर्द्धयति भद्रकाली ॥ अंतर्हिता अदृश्या वभूवे
त्यन्वयः ॥२४॥ इतीति स्पष्टं ॥२५॥ पुनश्चेति ॥ गौरी गौरी देहः देहः कारणं यस्याः इत्यर्थः ॥ समु
द्भवः कारणं प्रादुर्भावः ॥ यथा येन प्रकारेण तत्र हेतुः दुष्टवधो देवलोकरक्षणं च ॥ ननु तेनाप्य
स्याः कोर्थः सा त्रातोपकारिणीति ॥ उपकारस्वभावा यत इत्यर्थः ॥ तद्धृणुध्वेत्यावार्य्ये स्तउत्त

तत्प्रकारं मया मत्तः निपातोयं ख्यातिलोकप्रसिद्धं ॥ एनामुपक्रम्य लक्ष्मीतिकेन लक्ष्मीवाक्यं ॥ अभिष्टुता
सुरैः साहं महिषं जघ्नुषीत्यन्ततः ॥ महिषांतकरीस्तोत्रं इहेदं देवैर्महर्षिभिः ॥ उत्पत्तिषु देवविश्वोति
स्तोत्रं चेति सुमेधाः ॥ कथयं तिसृष्वेव कीर्तिन्वा हि एताश्वेदपारगाः ॥ लभंते च फलं प्राप्य ददिव्यत्य
मनश्वरमिति ॥ महिषांतकरीस्तोत्रं देवीमहर्षिभिः श्रुद्धं ॥ देव्या यथातत मिति श्लोके स्विलदे
वमहर्षिदृष्टत्वविशेषणत्वात् पुष्पाभिस्तुतये याश्चेति श्लोके सवीर्ण्यं तु स्तुतिके त्वेवमि
पाद्यश्लोकात्मेति बोध्यं ॥ ३५ ॥ २६ ॥ इति श्रीशिवभट्टसुतसतीगर्भजनागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने
चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ यथावत्कथयामीति ज्ञानमिति तामसमाह ॥ ऋषिरुवाच ॥ पुरेति ॥ के
श्यपात् हत्वा मुक्तो न मुक्षिनोऽपि श्रीशुंभनिशुंभाविमौ सतालव्यौ चेति वामनपुराणे ॥ लक्ष्मी
तंत्रे ॥ तामसत्वं तत्रेत्यर्थः महाविद्याभिधापदं गौरीदेहात्समुद्भूता कौशिकीति तदाख्य हे ॥ यथा
यदुत्पदेत्यानां तथा शुंभनिशुंभयोः ॥ श्रद्धीपाश्यतो योयाद्धादेवश्चोष्ठपारिराः ॥ तोषितान

धूम्रधारिण्यः स्वाहा पयं विदधुर्मम ॥ तानि निहत्य दैत्येंद्रान् हंतुं व्यामेयथायथान् ॥ संहृत्य तान्निजाः स
वामस्थिताः विष्णुमुखास्तदा ॥ अहं निजं धनुर्योयश्चाहं दैत्यान् शुंभनिशुंभकाविति ॥ नारायणीस्तुतिर्नाम
सूक्तं परमशोभनं ॥ पुरंदरात हृष्टहृद्दैः देवै राप्तिसंगमे ॥ एवां संपूजिता भक्त्या सर्वज्ञत्वं प्रयच्छति ॥
कौशिकी सर्वदेवेशा सर्वकामप्रदायिनी ॥ उक्त्वा त्रिपुरवृंदकिन्नरो निरस्तुति श्चैतिपुरातनैः ॥ पठ्यते त्रितयं
विप्रैः वेदवेदांगपारगैः ॥ एतां साधरमात्रोक्तां कृष्ट स्थासा महीयते सौ ॥ महालक्ष्मीर्महाभोगा
प्रकृतिः परमेश्वरी ॥ श्रमुख्यास्तु तयेदं स्तोत्रं लाघे सकलैः सुरैः ॥ नमो देव्याइकं देवी सूक्तं सर्वं
फलप्रदं ॥ इमां देवीं स्तुवन्नित्यं स्तोत्रेणानेन मामिह ॥ क्लेशान्नतीत्य सकलानेस्वर्यं महदश्नु
तेइति ॥ यज्ज्ञात्वा वेश्यपुरर्थो परां सिद्धिमवाप्नुरिति ॥ अग्निमुखदेवगणादृश्यं स्तोत्रं नारायणी
सूक्तं ॥ तत्र नारायणिनमोस्तु तइतिवहुधाभ्यासात् नमो देव्यैइत्यादिकं देवीसूक्तं ॥ देवीपदेनोप
क्रमात् क्षितिपोध्यं ॥ मत्तोगर्वबलं शाक्तिः ॥१॥ नावे वेति ॥ स्तुवतिकर्मणि लोकं श्रीरयतीति स्तूयं
स्य स्तस्यभावः सर्वलोककर्मप्रेरकता ॥ तद्देवसमाधिकारं तथाकोवेरं वरुणस्य चाधिका

इमित्यन्वयः ॥ ३ ॥ तौविति ॥ पवनः अध्यास्तेऽनेनेति करणेऽधिकरणे नदधिकारमित्यर्थः ॥ विनिर्धू
ताः कंपिताः अतः परैरसुरैस्तो जिताः ॥ संतः भ्रष्टराज्याः जाता इत्यर्थः ॥ ४ ॥ हृतेति ॥ आत्मसात्कृ
ते इत्यर्थः ॥ अधिकारास्त्रिराणवृत्तादशाश्रितदशाः ॥ अधिकारवृत्तस्देयार्थोऽत्तमोवेनेकार्थाभावात्ते
न त्रयस्त्रिंशादित्यर्थः ॥ ते चाष्टौ वासवः एकादश रुद्राः एकादशास द्वादशो विश्वेदेवा द्वाविति ॥ एके एव त्रिंश
द्भ्रस्तं त्रैलोक्याभयार्थः ॥ निराकृताः स्वर्गादपि निःसारिताः संस्मरंति ॥ स्मृतवंतः ॥ वर्त्तमानसामीप्ये
भूते लट् ॥ ६ ॥ तत्र हेतुमाह ॥ तयेति ॥ स्मृता सती अखिलाः परमापद हरतीत्यन्वयः ॥ ५ ॥ इतीति ॥
भवान्यो भग्नमिव्याजिस्थानत्वाद्धिमवन्तमगमन् ॥ तत्र हिमवति ॥ शुंभनिशुंभदमनप्राः सरस्वतीत्व
पिधया विष्णुमायात्वं तयोक्तमुपक्रमे ॥ ६ ॥ प्रसादयोतितां श्रावात्येन स्तुतिमाह ॥ देवा ऊचुः ॥
नम इति ॥ देवीधुत्पादिमती ॥ महादेवी ॥ महत्तां त्रैलोकादीनामपि देवानां सर्गादिव्यवहारप्रवर्त्तयि
त्री ॥ शिवा मुक्तिरूपा ॥ प्रकृत्यै सृष्टिशक्त्यै ॥ भद्रा रक्षणशक्तिः ॥ नियताः समाहितचित्ताः ॥ प्रण
ताः स्मस्मेति पादस्मरणे ॥ ७ ॥ रौद्रायेइति ॥ संहारशक्त्यै ॥ नित्या कालानवच्छिन्ना नित्यात्वं

शक्तिरूपा च ॥ गौरीति तद्वर्णा ॥ धात्री जगदाधारा ॥ ज्योत्स्नाः चंद्रकिरणाः ॥ इंदुरूपः इंदुरुपलक्षणं ज्यो
तीरूपत्वमस्याः ॥ सुखा परमानंदरूपा ॥ ८ ॥ कल्याण्यैति ॥ नतेभ्यो वृद्धिरूपवर्षः सिद्धिरणिमादि
रष्टविधाः ॥ प्रणतानन्त्राः ॥ नम्रो नमः ॥ कुर्म इत्यन्वयः ॥ निरितिरलक्ष्मीः स्वार्थेण ॥ यद्वा नैर्ऋत्ये
रूढेश्रावेद्ये ॥ शर्वाणी शिवशक्तिः ॥ ९ ॥ दुर्गायै इति ॥ दुर्गं दुरधिगमः पारः परिच्छेदो यस्यास्तस्यै ॥ दुर्ग
संसारात्पारं करोतीति च ॥ सारा एव बलं तद्रूप्यै ॥ सर्वकारिण्यै सर्वजननेस्वतंत्रायै ॥ ख्यातिःप्रत्य
भेयाभिदृज्ञानं ख्यातितद्रूपायै प्रसिद्धेर्वा ॥ कृष्णा तद्वर्णा कृष्णशक्तिर्वा ॥ धूम्रा तद्वर्णा धूम्राव
तीशक्तिर्वा ॥ १० ॥ अतीति ॥ विद्यात्वेन संसारतापस्यामनत्वादित्यर्थः ॥ जगत्प्रतिष्ठा ॥ जगदुपा
दानकारणं ॥ जगदाधारेत्यर्थः ॥ देव्यै देवशक्त्यै ॥ कृतिः क्रिया ॥ ११ ॥ या देवीति ॥ विष्णुमायानन्तला
विधेति शब्दिता सर्वागमेषु श्रुतिपादिता ॥ नमस्तस्यै इति त्रिकेण कायिकवाचिकमानसिकरू
पनमस्कारत्रयं दर्शितं एवमग्रेपि ॥ १२ ॥ चेतना निर्विकल्पं यादृशं शक्तिरित्युच्यते ॥ १३ ॥ बुद्धिः स
विकल्पकं ज्ञानं ॥ १४ ॥ निद्रा सुषुप्त्यवस्था स्वप्नावस्था च ॥ १५ ॥ क्षुधाऽभ्यवजिहीर्षा ॥ १६ ॥ छा

यासंसारतत्याभावः वर्णेश्रकादंश्च ॥१७॥ शक्तिः कार्यजननसामर्थ्यं ॥१८॥ तृष्णाप्राप्तानात्मीयस्वी
कारेछा ॥१९॥ छांतिः सत्यपि सामर्थ्ये ऽपकारिणि अपकारं चिकीर्षा ॥२०॥ जातिर्गोत्वादि ॥२१॥ ल
ज्जा स्वाकार्यक्रियया अन्यज्ञानभीः ॥२२॥ शांतिरिंद्रियसंयमः विषयोपरतिरूपः ॥२३॥ श्रद्धा
श्रुत्याद्युक्तेर्थे आस्तिकत्वं ॥२४॥ कांतिः शोभा ॥२५॥ लक्ष्मीर्धनादिसंपत् मोक्षश्रादिवी ॥२६॥ वृ
त्तिर्जीविका कर्षादिश्च ॥२७॥ स्मृतिरनुभूतविषयं ज्ञानं ॥२८॥ दया परदुःखप्रहाणेछा ॥२९॥
तुष्टिरधिगतानभिलाषः ॥३०॥ माता पालयित्री मातृकाद्यष्टाश्रीदेवता वा ॥३१॥ भ्रांतिरतद्
तितद्बुद्धिप्रत्ययः ॥३२॥ इंद्रियेति ॥ इंद्रियाणां ज्ञानकरणानां भूतानां च ज्ञानविषयाणां सूक्ष्म
स्थूलानां अधिष्ठात्री प्रवर्त्तिका ॥ या अखिलेषु भूतेषु अंतर्यामिविधया स्थिता तस्यै व्याप्तिदे
व्यै व्याप्तिकार्यै इत्यर्थः ॥३३॥ चितिः चयनं बुद्धिः ॥३४॥ नम इत्यनेन नमोंतमंत्रस्वरूपत्वं इदमुप
लक्षणं सर्वमंत्रस्वरूपत्वस्येति केचित् ॥ अत्रार्थसंग्रहः ॥ विष्णुमाया चेतना च बुद्धिर्निद्रा क्षु
धा तथा ॥ छाया शक्तिश्च तृष्णा च छांतिर्यातिस्ततः परे ॥ लज्जा शांतिस्ततः श्रद्धा कांतिर्लक्ष्मीस्मृ

तःपरा॥ वक्तिःस्मृतेदृयाचैवतनुष्टिसोतातततःपरं॥ श्रोतिर्थ्योविछितिश्चैवत्रयोविंशतिसंख्यकाः॥
इतोधिकमनार्षं स्यात्तंत्रे कात्यायने स्फुटं॥ स्तुतेति॥ याशुभहेतुरीश्वरी सुरैर्वृन्दादिभिः पूर्व्वं स्तुता
॥ तथा इंद्रेणाभिहितत्वात् धत्यभीष्टस्य संश्रयात् प्रापितैः॥ दिनेषु प्रतिदिनं सेविता नःशुभानि भद्राणि
श्रतिभावितमपूर्णानि करोतु॥ आपदश्चाहं त्वित्यन्वयः॥ ३५॥ येति॥ सांप्रतं च याइष्टा सुरैरस्माभिः
उद्धतदैत्यपीडितैः॥ नमस्यते स्तूयते च करोतु सा न इत्यनेनान्वयः॥ या च भक्तिनम्रशरीरैरस्मा
भिःस्मृतासतीस्मृतितत्क्षणमेव एवनःसर्व्वापदोहंति करोतु सा न इत्यनेनान्वयः॥ ऋ॥ ऋषि
रुवाच॥ एवमिति॥ तत्रदेवसान्निहितेदेशे हे राजन्॥ पार्वती जाह्नव्यास्तोये स्नातुं स्नातुमभिवस्वी
यक्षावनतिपुत्राणां देवानामपि सन्मुखं यथा वित्यर्थः॥ तथा तेषामत्रानंद इष्टाकोस्ति यतईप्सि
तं इष्टमिति॥ ७॥ सेति॥ कामदन्यास्तूयते यन्मां नाभिभाषथ मदन्यायाश्चभावादितिभावः॥ ततो
ध्यज्ञानमेव दद्वा तेषां दयया स्वयमब्रवीत्॥ श्रयाद्भितिउक्तेः॥ राजानं प्रतिऋषेर्वचः शारीरस्
पात्कोशतो गृहात्समुद्भूतास्तस्य पृथानां शोन प्राङ्मुहूर्ता ततएवाभिवाब्रवीदित्यर्थः॥ ऋ॥ कि

मध्ये बीजत्वमाह ॥ स्तोत्रमिति ॥ समेतैः मिलितैः हृतैः निशुंभेन पराजितैः अत एव शुंभेन निराकृतैः
स्वर्गादिति भावः वेमोष्ठः ॥ ८६ ॥ शरीरेति ॥ यतः निःसृता ततः कौशिकीति गीयते इत्यन्वयः कौशिकीति ना
लमध्ये ॥ तस्याः शरीरान्मूलप्रकृतिरेवैवं रूपेण निर्गतेति बोध्यं ॥ ८० ॥ तस्यामिति ॥ कृष्णाभूत्तत्कृष्णवर्णे
वाभवत् सर्वेतुं रक्तवर्णे मिश्रवर्णे श्यामवर्णा पार्वती गौरीति सुनाममात्रं पार्वत्याः गौरवर्णा कौशि
कीकारणत्वाद्धौ गौरीति नाम तस्याद्रुतिबोध्यं ॥ आश्रयस्थानं तदुक्तं वैकृतिकरहस्ये गौरीदेहात्स
मुद्भूता यासत्वैकगुणाश्रया ॥ साक्षात्सरस्वती प्रोक्ता शुंभासुरनिवर्हिणी ॥ दधौ चाष्टभुजा बाण
मुसलं शूलचक्रभृत् ॥ शंखं घंटां लांगलं च कार्मुकं वसुधाधिपः ॥ एषा संपूजिता भक्त्या सर्वे
ज्ञत्वं प्रयच्छतीति ॥ शिवपुराणे संहितायां ॥ दैत्यौ शुंभनिशुंभाख्यौ भ्रातरौ संबभूवतुः ॥ ताभ्यां चि
तपसा ताभ्यां ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ अवध्यत्वं जगत्यस्मिन् पुरुषैरखिलैरपि ॥ अजोनिजानुया
कन्यास्त्वंगकोशसमुद्भवा ॥ अजातपुंस्पर्शरतिरविलंघ्यपराक्रमा ॥ तयानुनौ वधः संख्ये तस्यां का
माभिभूतयोः ॥ इति चाभ्यर्थितो ब्रह्मा ताभ्यां प्राह तथास्त्विति ॥ ततस्ताभ्यां जगति उपद्रुते त्रयोल
याय देवेशं ब्रह्माणमर्थितवान् शिवं ॥ विरिंचोपि रहस्यं वा बोधयित्वा यथातथं ॥ तद्वर्णकोश

ज्ञां शक्तिमकामां कन्यकां कालिकां ॥ निशुंभशुंभयोर्हंत्रीं देवेभ्योदातुमर्हसि ॥ एवमभ्यर्थिता धात्रा भग
वान्नीललोहितः ॥ कालीत्याहहरस्त्वंवामित्युक्ते क्रुद्धा गौरी दृष्ट्वा क्रीडार्थं कालीत्युक्तामिति शिवेनो
क्तः ॥ भूयसी च तथा श्रीति रोषो ऽभितिमेव पुनः ॥ क्रीडे किमपि कालीति घटेन कथमन्यथेति देवी
वचनमुपन्यस्य कथंचिद्देवाज्ञया देवी किमप्यमाश्रयं त्रायध्वं पश्चात्सुरेत्याह ज्ञो गुणाधिकात्तत्र च रणे
गौरस्वरूपं प्राप्य नीलकोशं मुक्त्वा स्वयं स्थिता ततः कोशाद्भूता कौशिकीत्युक्तं ॥ तत्कोशं सहसा तत्र ज्योगे
शीघ्रसमाजायत ॥ सानुमाया त्रिकाशक्तियौगनिद्रा हरेः स्मृतेति ॥ ततः प्रत्यागतया स्वया देवं
प्रति कौशिकीमहिमा कथितस्तत् ॥ किं देवेनस्याद्दृष्टा या दृष्टा कौशिकी माया तादृशी कन्यकालोके
न भूता न भविष्यति ॥ अजातपुंस्पर्शेति रथ्थ्या चातिसुंदरीति ॥ यस्याः शरीरकोशाद्यं निर्गि
ता सा मातंगी ॥ यानिःसृता सा भवत्तारा ॥ उग्रादपि भयात्राती त्यत इति कालिकापुराणे स्पष्टं ॥ तथा
श्रीकाश्यकोशादुद्भूता कालिकायाः शुभेरवात् ॥ सा कौशिकीति विख्याता चारुरूपा मनोहरेति
तत्रैव तत इति ॥ परं उत्कृष्टं ॥ ८७ ॥ ताभ्यामिति ॥ शुंभायेति क्रिययाप्यमभिप्रेतीति संप्रदानत्वं ॥ को
पि श्रलिनिर्वाच्या ॥ ८८ ॥ नेवेति ॥ असौ देवी कापि श्रुतो ज्ञायतां मनुष्य द्वारा तत्स्वरूपं विचार्य

तां गृह्यतां च अंगीक्रियतां च ॥४४॥ ननु किमर्थमंगीकारः स्यादित्यत आह ॥
॥ त्री॥ त्वमिति ॥ उत्तमस्त्री इत्यर्थः ॥ भवान् तां द्रष्टुमर्हति ॥ सा तव दर्शनयोग्या यतोऽतां गीक्रिय
तामिति भावः ॥ नुदेहेनो ननु यदि सा रत्नभूता कथं अस्माकं स्यात्स्यादित्यत आह ॥ धनीति ॥ धानि गजा
श्वादीनि रत्नानि मिथ्याति प्रेक्ष्यानि तेऽर्हन्तो ॥ एवं वसन्नस्त रत्नानि यत्नस्त्वं गृहे तदुच्य मपितव भवि
ष्यत्येवेति भावः ॥४५॥४६॥ तदेव विवृणोति ॥४७॥ विमानमिति ॥ वेधसो वरप्रदस्यापि यद्विमान
मानितं तदहृतं एवं चांडात वृत्तिः सकलाऽप्यलं स्यात् आनीतं वकुलानलं तं नुदत्तं स्वदत्तवरत्वाद्व
तेनोपेहितं इति हृदयं ॥४८॥ निधिरिति ॥ किं जितानि नीतं ताम्रकां द्रष्टा वित्तस्य भयादि तिमोषः
॥४९॥ छत्रमिति ॥ कांचनश्रा मिश्रवर्णं वर्षणशीलं प्रजापतेर्दत्तस्य अयं रिपुरणामजेयः ॥५०॥
॥ मरुतो रिति ॥ उक्रांति मेरणां ॥ परि गृहे परीजने ॥ करणं कृत्य तथा हस्तैर्वा ॥५१॥ निशुंभस्येति ॥ आ
ध्येजारत्नजातयश्च निशुंभस्य परिग्रह इत्यर्थः ॥ अग्निशौचे अग्निरेव शौचं नैर्मल्यं यकारणं
यथा रित्यर्थः ॥ कल्पवह्नोप कल्पितं अग्निदेवत्यं अग्निप्रहेपयने यमलं वासोयुग्मं अग्नि
शौचाख्यमाहुः ॥५२॥ एवमिति ॥ तेइतिवर्जुः शोभनविवहेत्ययः च ह्हो ॥५३॥ अर्धि हवाच ॥ निश

ध्येति ॥ सुग्रीवं तन्नामानं ॥ ५४ ॥ इति चेदिति चेति ॥ इत्थं चेत्यर्थः ॥ वृत्त्या भाषणस्य परामर्शः अनेन शु-
म्भनिशुम्भयोः रत्नोपगुणमयत्वं सूच्यति ॥ अत एवैतद्वधार्थं सत्त्वगुणप्रधानो वतारः इति वो-
ध्यं ॥ लघु मीत्र ॥ ५५ ॥ स इति ॥ स दूतः ततः शुम्भसकाशात् यत्र शैलोद्देशे सा देवी आस्ते तत्र
गत्वा श्लक्ष्णया मनोज्ञं मधुरया कोमलया गिरा आह इत्यन्वयः ॥ ५६ ॥ दूत उवाच ॥ देवीति ॥ न केव-
लं दैत्येश्वर एव किंतु त्रैलोक्यस्य परमेश्वर इत्यर्थः ॥ सकाशं समीपं ॥ ५७ ॥ देवोपपादयतीति ॥ आ-
ज्ञाहतेति ॥ देवयोनिषु देवनाग्यगणेषु ॥ ५८ ॥ तदुक्तिमाह ॥ ममेति ॥ वशगाः अत एवानुगा चेत्य-
र्थः ॥ पृथक् पृथक् इंद्राद्या धिष्ण्या भेदेन ॥ ५९ ॥ अशेषाः श्रेष्ठानि हृत्वेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६० ॥ ह्रीरे-
त्रैलोक्येति
दिति ॥ महेश्वरं त्वं हृत्वा इंद्राद्वलात्कारेण गृहीत्वा आसमेरे ब्रालिपत्य ममसमर्पितमित्यर्थः ॥ अ-
वसेत्यत्र हस्तोदक्षाद्दिलावर्णागमीक्षितान् ॥ ६१ ॥ यानिचेति ॥ रत्नभूतानि भूतानि रत्नरूपाणि
स्थितानीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ स्त्रीति ॥ वयमित्यात्मगौरवार्थं बहुवचनं ॥ ६३ ॥ मांवेति ॥ उक्तविक्रमम-
हाविक्रमं वेधसि ॥ ६४ ॥ परमेति ॥ ध्यास्यसे इति ध्यानं समस्तु ॥ मत्वा ऐश्वर्यात् मदाश्रयात् ॥ समा-
लोच्याविचार्य ॥ मत्वा ऐश्वर्यं हतां मत्पत्नित्वं ॥ ६५ ॥ इत्युक्ता देवी ॥ इतीति ॥ अंतः स्मितत्वेन सा वदे-

तन्मयोक्तं स्तुवितं ॥ ६५ ॥ देव्युवाच ॥ सत्यमिति ॥ अत्र शुंभविषये त्रैलोक्याधिपतिरिति समस्तं ॥ ६६ ॥
किं त्विति ॥ अत्र यो मां महत्त्वविषये अल्पबुद्धित्वादिति संभवात् यो मां जित्वा हानो च महान् दोषः पापं
च पुरुषधारिमहे ॥ ६७ ॥ प्रतिज्ञातमाह ॥ यो मामिति ॥ जयतीति संग्रामात्तिरेतेनाधिक्कारे लसंग्रा
मे यो मे दर्पं बलत्वाभिमानं व्यपोहति ॥ यो मे प्रतिबलः समानबलः एवं स्वभावे उत्तरः ॥ ता
दृशाश्च न त्वद्विजेति गूढ आशय ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तत्सर्वं मम गमनमनुचितमिति भावः ॥ ७० ॥
दूत उवाच ॥ अवलिप्तेति ॥ अवलेपो गर्वः एवं प्राक् उक्तं यदन्ये पुमानपि न तिष्ठन्ति तद् एनस्त्रीन
तिष्ठेदेवेति भावः ॥ ७१ ॥ नन्वहं देवी त्वतः स्थास्यामीत्यत आह ॥ अन्येषामपीति द्वयं ॥ एभिर्मेति
कुत्सायामकच् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ उपसंहरति ॥ सा त्वमिति ॥ मयेवेत्यनेनान्यागमने ऽन्येषां सर्वेषां
दुष्टतया गौरवं न तिष्ठेदित्यर्थः ॥ तदेवं विवक्षये बाधकमाह ॥ केशाकर्षणे स्रोतो न निर्दूतं स्वं त्वितं मो
त्वं यस्यास्त्वाद्दृशीमाशानिष्यासि स्त्रीति ॥ मा न त्वर्थे सकाकुश्च ॥ ७४ ॥ देव्युवाच ॥ एवमेतद्
ति ॥ सा पहासं यतु प्रतिज्ञातेत्यस्य कृतेति शेषः ॥ ७५ ॥ स त्वमिति ॥ मया यदुक्तं तदुक्तं तत्सर्वमाह
नः सन्तु तस्माद्याचत्वम् स यदुक्तं तत्करोतु चेत्यन्वयः ॥ आहतत्त्वत्यनेनान्यूनानीति रिक्तं वदे

तिस्त्स्यते॥७६॥ इति श्रीवभट्टसुतसतीगर्भजनागोजीभट्टकृते सप्तसतीव्याख्याने पंचमोध्यायः॥
॥५॥ ऋषिरुवाच॥ इतीति॥ अमर्षः कोपः समाचष्ट उक्तवान्॥१॥ तस्येति॥ दैत्यानामधिपतिं स
नापतिं॥२॥ हे इति॥ दुष्टां दुर्वचनां॥ विह्वलां आकुलां॥३॥४॥ ऋषिरुवाच॥ नेनेति॥ सहस्राणां
मधुरगणांश्च दृष्ट्वा वर्तते इत्यन्वयः॥५॥ स इति॥ तुहिनं हिमं॥ मूलं समीपं॥६॥ विवदेद्वाधकेमाह॥
नैवेति नपदस्यार्थः॥७॥ देव्युवाच॥ दैत्येश्वरेणेति॥ एवं केशाकर्षेण विह्वलां॥ बलं सामर्थ्यं
सेनाद्यैः सावष्टंभोक्तिरेषा॥८॥ ऋषिरुवाच॥ इतीति॥ तं साभ्रमस्य चकारेत्यन्वयः॥९॥ अथेति॥
अंबिकायाः त्रीभ्रान्तएव न तथा पदस्याहरस्यं॥१०॥ निनीयसैन्ये दैत्याः अधासो व्यर्थ इति मत्वा॥
सिंहोपपुच्छे॥ ततइति॥ तत्र हेतुगर्भं विशेषणं॥ स्वावाहनं इति॥ अर्द्धचौरिदृत्वात्स्वं स्वीयवाहन
इत्यर्थः॥ पपात आविशात्॥११॥ कोपेति॥ स सिंहः॥ आक्रांतिरा क्रमणं तेन अधरेण॥ अथ
रकाये नाधरोष्ठेन वान्यान्महासुरान् उजधानेत्यन्वयः॥१२॥ केशाभिमिति॥ कोष्ठानि उदरमध्यानि
तलो विस्तृतो ग्रुलिः पालिः॥१६॥ तो दवीं जो॥१७॥ हे चंडेति॥ बहुबले बहुभिरित्यर्थः॥ गच्छत
गच्छतं॥ छंदसे नरोधाद्विंदुलोपः॥ लघु शीघ्रं॥१८॥ आनयने प्रकारद्वयमाह॥ चंतेति॥ केशेष्व

ति॥ आकर्षणमत्रादेनागमनेबंधनं इतिगौरवाद्बहुवचनं॥ सेनाभिप्रायेणवा॥ तयासहयुधियुद्धेच
सक्तेयदितथानयनेसंदेहस्तासर्वदैत्यैः सर्वैर्लोयुधैः साविशेषणेनहन्यतामार्यतामित्यर्थः॥
॥६॥ उपसंहरति॥ तस्यामिति॥ आगच्छन्तामित्यन्तेन॥ सर्वथाग्रहीतुमसमर्थाचेद्देवहन्तव्यानान्यथे
त्याह॥ वध्येति॥ अथेति॥ पक्षान्तरेयदिशक्यतेनहिवध्यान्तां ग्रहीत्वेवागन्तव्यमित्यर्थः॥ धूम्रलो
चनहन्त्रेवधस्मावती॥ इयमवधस्त्रायदेनोक्ता॥८॥ इति श्रीशिवभट्टसुतसतीगर्भजनागोजीभट्ट
कृतेसप्तशतीव्याख्यानेषष्ठोध्यायः॥६॥ ऋषिरुवाच॥ आज्ञप्तास्तेइति॥१॥ ददृशुरिति॥ शैलेन्द्रस्यशृंगे
हिमाचलशृंगेसिंहस्योपरिस्थितामित्यन्वयः॥२॥ तेइति॥ चण्डादयःसप्रधानाःसमाहर्तुंग्र
हीतुंउद्यमंउद्योगंचक्रुः उद्यताः उत्साहवन्तोजाताः॥ आकृष्टेति॥ आकर्षणंतत्कृष्टाः कोशाद्दूरीकृताश्च
तत्समीपगाः प्रहीतुमुद्यतानांरक्ताभार्थेसमीपगाइत्यर्थः॥३॥ अनेनचण्डादीनांमतिनाशस्स
म्बन्धनित्वं॥ अमसाद्धार्थंतामसीप्रादुर्भावमाह॥ ततइति॥ मसीलिपिसाधनंद्रव्यंतद्वत्सश्या
मवर्णानिःसरत्कालीप्रतिबिम्बादितिभावः॥५॥ भ्रुकुटीति॥ तस्याःकुपितदेव्याः विनिःक्रान्तानिः
सृता॥५॥ विचित्रेति॥ खट्वांगंगन्धर्विकावत्कालपं जगस्थिवा॥ नरमालेत्यत्रनरपादस्तानुंडला
सृणिकः द्वीपीव्याघ्रः शुष्कमांसानिमांसदेहा॥ अतएवातिभैरवा॥६॥ अतीति॥ अतिशयितनावि

स्तारो यस्य तादृशं वदनं यस्याः इत्यर्थः ॥ ललनं चालनं ॥ निमग्नानि निम्नप्रविष्टानि आरक्तानि
नयनानि यस्याः त्रिनेत्रत्वात् ॥७॥८॥ पार्ष्णीति ॥ पार्ष्णिग्राहा गजपार्श्वरक्षकाः अंकुशग्राहा म
हामात्रः योधो गजोपरूढो वीरः ॥९॥ तथैवेति ॥ योधमिति जातावेकवचनं एवं रथमपरमन्यमित्या
दावपि ॥ चर्वयंती वर्त्तमानसमीपे भूते लट् ॥ अतिभैरवमिति क्रियाविशेषणं ॥१०॥ एकमिति ॥
महात्मानां महादेवानां अपोथयत् अवधीत् ॥११॥ तैरिति ॥ मथितान् मथितानि च चर्वितानीत्यर्थः
॥१२॥ बलिनामिति ॥ महात्मनां महादेहानां ॥१३॥१४॥१५॥ शरेति ॥ शरवर्षैः मुंडः सहस्रशः क्षि
प्तैः चक्रैः छादयामासेत्यन्वयः ॥ एवं च सर्वश्लोके चंडग्रहणं मुंडस्याप्युपलक्षणं ॥१६॥ तानी
ति ॥ मुखं विशमानानि चक्राणि घनोदरं विशमानान्यर्कबिंबानीव बभ्रु बभुः ॥ शानच्छांदसः ॥
॥१७॥ ततइति ॥ भीममिति क्रियाविशेषणं ॥ वक्त्रांतः वक्त्रमध्ये विकटदंतत्वात् दुर्दर्शा ये दशना
स्तैरुज्ज्वलाः तेजोमयी ॥१८॥ उत्थायचेति ॥ महासिं महाखड्गं उत्थाय उद्यम्य सकोपं चारणं च
या स्यात्तथाह मित्युक्त्वा देवी चंडमधावत ॥ अस्य चंडस्य तेनाघातेन ॥१९॥ अथेति ॥ खड्गाभि
हतं खड्गघातं खड्गाभिहतं तस्य शिरो न छिन्नं किंतु खड्गप्रहारमात्रं ॥२०॥२१॥ शिर इति ॥ चंडं

सशिरस्कं तद्देहमित्यर्थः ॥ एवं ऽट्टहासेन भिन्नयुक्तं यथा भवति तथा चंडिका यल्ललाटफलकान्निर्गता
देवी आहेत्यर्थः ॥ २२ ॥ मयेति ॥ अत्र युद्धयज्ञे ॥ महापशू रूपकं ॥ उपाहृतौ युद्धनामाह्वानेन चंडमुंडयो
पहारः ॥ २३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ताविति ॥ कालीं ललाटभवां ॥ कल्याणीति कर्तृविशेषणं चंडिका कौशि
की ॥ २४ ॥ यस्मादिति ॥ चंडं शिरोद्वारा ॥ हृदेवख्याता भविष्यसीत्यन्वयः ॥ चामुंडा इ पृषोदरादित्वा
त्साधुः ॥ २५ ॥ अनेनेयं तामसी कौशिकीजन्या काली कौशिकी निर्यम्येति दर्शितं ॥ इति श्रीभट्ट
सुतसतीनाथजनागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ चंडे इति ॥ क्ष
यितेषु नष्टेषु ॥ १ ॥ तत इति ॥ ततो वधजकोपेनास्वाधीनचेताः ॥ अत एव स्त्रीवध्येप्यस्य
प्रवृत्तिरिति भावः ॥ सर्वसैन्यानामिति दैत्यानां विशेषणं ॥ २ ॥ अद्येति ॥ उदायुधाः उद्यतायुधा
स्तत्संख्याकाश्च कंबूनां तन्नाम्नां ॥ चतुरशीतिरित्या इति शेषः ॥ ३ ॥ कोटीति ॥ कोटिवीर्याणि
तन्नामानि ॥ धौम्राः धूम्रवंश्याः ॥ ४ ॥ कालकास्तन्नामानः दौर्हृदाः दुर्हृदो यत्यानि ॥ मौर्याः तन्ना
मानः ॥ तथा कालकाया अपत्यानि कालकेयाः असुराः सकलाः ससामग्रीकाः ॥ ५ ॥ इतीति ॥ भैर
वमुग्रं ॥ ६ ॥ आयांतमिति ॥ आगतमित्यर्थः ॥ अंतरं मध्यं ॥ ७ ॥ तत इति ॥ तन्नादानिति वहुधवनं महा

दृष्टमित्येकत्वविवक्षया ॥ अतीवेत्यस्यानेकवारमित्यर्थो वा ॥ उपयंहयदित्य त्रार्षो उभावः ॥८॥
धनुरिति ॥ नादैः स्वीयेन स्वरेणेति दिङ्मुखा कालीधनुर्ज्या सिंहघंटानां भीषणेनो दीर्जिगयजिता ॥ दे
त्यैः सक्रोधैः ॥१०॥ एतास्मिन्निति ॥ देवीदानवसंघाता वसरे भवाय संपरे ॥११॥ ब्रह्मेति ॥ विष्णु
दिक्षुपैः शाक्तेन वाराहन्टसिंहावपि शाक्तेयः ॥ स्वयमिति रेकिएयो देवताः ॥ शक्तिः शक्तिमतो सदा त्स्यात्
॥१२॥ अस्मादिस्येपेरित्यर्थे तद्रूपैरिति व्याचष्टे ॥ यस्येति ॥ तद्वत् ॥ तथाविधरूपभूषणवाहनेत्यर्थः
॥१३॥ हंसेति ॥ विमानागे इत्यस्य स्थितेति शेषः ॥ अक्षसूत्रं जपमाला ॥ ब्रह्माणीब्रह्माणमानयतीति
ति व्युत्पत्त्यायं शब्दः साधुः ॥१४॥ माहेश्वरीति ॥ महाहीन् तद्वोनं तौ वलयौ यस्याः चंद्ररेखा तत्
त्वेना ॥१५॥ कौमारीति ॥ गुहरूपिणी गुहसामानाकारा ॥ कुमारसंबंधिनी शक्तिः तयया वित्यर्थी
न्लेमेन रुजपं ॥ एंद्रीमुक्ता पियथा शक्रस्तथैव सेति वत् ॥ अविकोपदेन गुहस्य शिवस्याहगत्वं स्वचय
ति ॥१६॥ तत्र थेवेति ॥ अत्र च शार्ङ्गपदेन वा लोप्युपलक्ष्यते ॥ वहुस्त्रिमेत्रिन्ट्स्टा शंखचक्रगदाप्रिनी ॥ शार्ङ्गि
वा लीधरा जाता वैस्नवी स्पप्राशालिनीति वामनपुराणात् ॥ पूतेनास्याः कद्रूजात्वं ॥१७॥ यज्ञेति ॥ यज्ञो
गओलितकोल का ऐं विभृतो हरेरित्यनेनास्याः वैस्नुत्वमेवेति सत्स्वितं ॥ एवंनारसिंहीपि ॥ नत्वेवंको

किंतु हरेः शरभावरोहेतु देवि स्तोः प्रारंभ पक्षपातितं वराहवलदारकत्वं मुक्तं न तु सिंहस्य च वराहानुपायि
त्वं मुक्तं विरुध्येतेनि वाच्यं ॥ तस्य लीलामात्रत्वात् ॥ १७ ॥ १९ ॥ वज्रेति ॥ यथा शच्या इत्यकारपरं एवं च
सर्वास्तु तत्तदाकाराद्यवगम्या ॥ गजराजे ऐरावते ॥ २० ॥ आतीति विनिष्क्रांते जसः कौशिक्याः स्वविधे
स्वयं गंतुम शक्ताः स्ता देवशक्तीरीशानो देवेर्द्रवीत वानित्याह ॥ तत इति ॥ ताभिः परिवृत ईशान
मम प्रीत्या एताभिर्देवशक्तिभिः सहासुरा हन्यंतामिति चंडिकां प्राहेत्यन्वयः स्वशक्तेः प्रावृत्याः
प्रादुर्भूतत्वेन दृष्टत्वात् ईशान एव तत्योज्ञेवानिति भावः ॥ अंडाधिकारिण्यामेव ह्लादयन् ॥ अं
तराधिकारिण्यां शुभादिजितत्वेन दृष्टत्वा संभवात् ॥ २१ ॥ स्वस्याभिसहप्रदर्शनेने अदृष्टा
भागवती तस्योत्तरं नाह किंतु कोविषद्वतीरित्याह ॥ तत इति ॥ अतिभीषणमदर्शनमात्रेणभयंकरी
अत्युग्रा रौद्रस्वभावा शिवानां शृगालीनां शतेन निनादिनो ॥ शतशब्दोऽनंतवाची ॥ निनदद्
नेन शिवावृत्तां ॥ २२ ॥ एषैव शिवदूती ॥ अस्याः हैमंकरी शांता वेदमाता महोदरी केशल्योकामद
मशास्याभग्नमालिनी भगोदरी भगहा रभगा जिह्वा भगास्या इति द्वादश योगिन्य इति का
कौमुदी ॥ सा चेति ॥ धूम्रजटिलं ॥ धूम्रवर्णजटावंतं ॥ अपराजिता तदाख्या अपराजिता च

दूतभावं वार्त्ताहरत्वं गच्छ शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं गच्छेत्यन्वयः ॥ आहेति निपातः कालमात्रेणाखवी
दित्यर्थः ॥ एतादृशं चापि हृत्या स्यास्तस्या दुर्भाविकस्य मकतया आधिक्येन तस्य दूतेन प्रेषणं चानुचि
तं लीलामात्रं वा ॥ २३ ॥ श्रुतेति ॥ ये च तत्र शुंभनिशुंभकेन्ये दानवास्ताः श्रुत्वाहेत्यन्वयः ॥ युद्धाय युद्धं क
र्तुं ॥ २४ ॥ वचनमाह ॥ त्रैलोक्यमितिस्पष्टं ॥ २५ ॥ बलेति ॥ अबलेयोवर्गः मदिश्चाः यासदानिनं दैत्यः
का दुर्मैतानपिशितं मांसं ॥ २६ ॥ यत्तु इति ॥ दूत्यमेव देत्यं प्राज्ञाधिगए ॥ शिवदूती गोता देव्या कीर्तिए ॥
अस्यां गालय पादादितिवा ॥ २७ ॥ तेपीति ॥ अमर्षेण सर्वेतः परीताः यतः यं देशमाक्रम्य कात्यायनो
स्थिता तद्देशं जग्मुरित्यन्वयः ॥ फलशन्तभेदेन वृस्या ॥ अपि कात्यायनी त्वो कि ॥ २८ ॥ ततइ
ति ॥ प्रथमपादे ॥ आनेसन्मुखे वर्वत्तुरिति गुणः छांदसः ॥ उद्धतः प्रकटः अनेनस्त्री प्रथमतः हं
तुमयोग्या ति विवेकराहित्येन रोद्राविष्टत्वं सूचितं ॥ २९ ॥ ३० ॥ तस्येति ॥ तस्या अम्गतदृति छेदः छां
दसः संधिः तथा चंडौवत् ॥ तस्य देव्या शास्त्रछेदे स्वखड्गांगकं व्याख्यातं ॥ कालीललाटजा कुर्वतीते
न शास्त्राभावात् ॥ ३१ ॥ कमंडल्विति ॥ आहोपः प्रतापः वीर्यं बलं ओजस्तेजः धावतीति स्पष्टो

सप्त॰टी॰
३७

गम्रतेलर ॥ येनयेनप्ररूपेण ॥ ३२ ॥ माहेश्वरीतिस्पष्टं ॥ ३३ ॥ ऐन्द्रीति ॥ दैत्यदानवयोर्मदतो भेदः
ऐंद्र्याः कुलिशपातेनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तुंडेति ॥ वाराही वासौ मूर्त्तिश्चवाराहमूर्त्तिस्तयाचक्रेणनेत्य
नेनवाराहीमुखमेव वाराहसदृशं नत्वदन्यदितिसूच्यते ॥ एवंशक्तिमत्तावाराहस्यापिबोध्या
॥ ३५ ॥ नखैरिति ॥ अजारेणे ॥ अंबरमाकाशं ॥ चंडेति ॥ चंडउत्कटःसकोपावा ॥ शिवदूत्याभिदूषिता
इतिरतौयास्मास्मः ॥ अभिदूषिता आपितम्त्रयोः साशिवदूती ॥ ३७ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तैः अम्बु
पायैः संनिपसाधनैः दैत्यान्मर्द्यन्तं मातृगणं दृष्ट्वान्येशूरः पलायिता इत्यन्वयः मातृगणे
क्वलाघा श्रेष्ठमातरः ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरीचैव कौमारीवैष्णवीतथा ॥ वाराहीनारसिंहीऐन्द्रीचामु
ण्डामातरः स्मृताः ॥ इतिउमरतंत्रेनवाल्मीकिधानेउक्तेः ॥ ३८ ॥ पलायनेति ॥ रक्तंबीजंकारणंयस्य
सरक्तबीजः ॥ ३९ ॥ तदेवाह ॥ रक्तेति ॥ अस्यरक्तबीजस्य ॥ ४० ॥ सरक्तबीजः ॥ ४१ ॥ कुलिशेनेति ॥
तस्यरक्तबीजस्य ॥ ४२ ॥ यावंत इति ॥ वीर्यंप्रभावः बलंशारीरं ॥ विक्रमः उत्साहरूपः ॥ ४३ ॥ ते
ति ॥ समंसहअन्युध्येति ॥ शस्त्रविशेषणंसमस्तं ॥ ४४ ॥ पुनश्चेति ॥ चवाहेतिवाहेर्गतावित्तस्य
रूपं ॥ ४५ ॥ वैष्णवीति ॥ ऐंद्र्याःशक्तौरितंपराअनुखंस्वस्वसन्मुखंप्राप्तंएनंवैष्णवीचक्रेणाभिज

ध्यानगरस्याच ताउयामासेत्यन्वयः॥४६॥ ४७॥ प्रा तो पे ति॥ ४८॥ स चा पी ति॥ अहनदिति॥ छांदसंदि
तरपत्यं दैत्यः महंतं तोसुध यस्मादिति महत्तसुरदृत्तिन यौन रुक्तयं॥४९॥ ५०॥ ते श्चे ति॥ उत्तमं निर
तिशयं सकलं जगदित्यातिशायोक्तिः॥५१॥ ता भि ति॥ तान्द्वैविध श्मान्द्रक्षास्य च राव रास हिता
चंडिकासुरान्त्राह स्वयं माविषीद्रते विशेषः॥ एवं सुरान्नाभ्याख्य विस्तरं विस्तर षतः॥ वदनं कुर्वि
ति कालीमुद्याचेत्यपौनरुक्तं॥५२॥ म हा स्व ति॥ अनेन विस्तीर्णवस्त्रेन रक्तो विंदोरितिजात्यये
हृया॥ ततोजन्महासुरान्तुमच्छरस्त्रपात संभृतोन्नुरक्तो विंदृष्टेस्वाभिमरवादपानेव ध्रतीहृणं
हारण॥५३॥ किंचियान् समयेत्वद्धत्रो समुत्पन्नोन्महासुरान्तु भक्षयंतीरणे वर॥ एवं ध्रको
रणैव दैत्यः ह्यंगानिष्यति॥५४॥ भ स्य मा ण इ ति॥ उत्पत्स्यंतीति॥ आकृैवान्नतडः॥५५॥ मु खे न
ति॥ प्रोक्षितमन्त्रग तमेव॥ विस्तीर्णत्वाद्धदनस्य असो रक्तो वीजः तेत्र पुष्टु॥५६॥ न चे ति॥ विच
रमकत्वादिति भावः॥५७॥ य त स्त इ ति॥ सर्वतः इत्यर्थः॥ अति विस्तीर्णत्वाद्धदनस्य उत्तरार्द्ध
मुत्तरान्वयि॥५८॥ त स्त्रे ति॥ [illegible]
[illegible] उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि॥ असिभिरिति॥ केयेछं वहुवचनं॥ रिष्टिभिरित्यप्येवं ऋष्टि

सप्त-टी-
३८

रुमयतो धारोस्रिः ॥ ५९ ॥ जघानेति ॥ शस्त्रसंहैः समूहैः समाहतस्तृतीयान्तमुत्तरार्धं ॥ ६० ॥ नीरजो
श्चेति ॥ कात्यायनीतनिःशेषरुधिरत्वात् ॥ नीरजोऽश्विसन्महीपृष्ठे पपातेत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ तेषा
मिति ॥ तेषामसुरगणं मदद्ड् मदेनोद्धतो जातः सन्नृत्यमातृगणोऽत्र सन्त्या दिस्महोन न नैत्य
र्थः ॥ ६२ ॥ इति श्रीशिवभट्टसुतनागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने ऽष्टमोऽध्यायः ॥
८ ॥ राजोवाच ॥ विचित्रमिति ॥ राजा सुरथः ॥ चरितं कर्म माहात्म्यं प्रभावं च समाहरः स्वेदं श्रोतुमिच्छा
मि जनकं ॥ १ ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच ॥ चकारेति ॥ आहवे रणे ॥ ३ ॥ हन्यमानमिति ॥ उद्वहन् धारयन् ॥ ४ ॥
संहृष्टो हृष्टपुष्टाः दंताभ्यामंतः संदष्टोष्ठाः तथा सति पुष्टो करतो भवति ॥ ५ ॥ ततइति ॥ दैत्याह
ति सहार्थे तृतीया ॥ ६ ॥ चिच्छेदेति ॥ ताभ्यामस्त्राणां छित्वा मित्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ताडितेति ॥ क्षुरप्रः शा
र विशेषः ॥ चर्म फलके अष्टसंख्याकेल्लोदि घटिते चंद्राकार सहितं ॥ १० ॥ छिन्ने इति ॥ शक्ति
रूपो देवीं प्रति ॥ अभिमुखागतां देवीं चिक्षेपेत्यर्थः ॥ ११ ॥ कोपेति ॥ जग्राह निहत्य च देवी प्रहे
पे च गदाहि ॥ आयातं ॥ आगतं तत्पतुलं ॥ १२ ॥ आविध्य भ्रामयित्वा ॥ देव्याः कन्यो त्रिशूलेन वारये
न सापि गदाभिन्नाभस्मत्वमागता आपितश्च अंतं भोवितस्य थात्तुलः ॥ १३ ॥ पुंभावश्चोच्चैः

३८

त्वनिशुंभस्य स्पर्धासंघातनेन यातनं ॥१४॥ तस्मिन्निति ॥ तयोः शुंभ इति विशेषः ॥१५॥ स उ ति
तथा सा मुद्रिकोत्तम प्रकारेणात्युद्धे भुजेन नभो व्याप्य बभावित्यर्थः ॥१६॥ आयातं आगच्छत् ॥१७॥
स्वनेन चेति ॥ चेत् शंखज्या शब्दयोः समुच्चयः ॥ वधो नाशः ॥ विधाधिनेति स्वनविशेषणं ॥१८॥
उपदिशः सामान्य क्षेत्रापेक्षया ॥ यद्दिगतं पूर्वादीनां दशानां तदाह दशेति ॥१९॥ समुत्पत्य ॥ उत्
त्पपुनरवतीर्य पृथिवीं ॥२०॥ अट्टाट्टहासं ॥ शक्त्याद्दित्वात्परं रूपं ॥ आशिवः शिवः अशुभं भयदं ॥२१॥ आ
काशसंस्थितैः दैवी दानवसंग्राम दर्शनाय यत्रास्थितैः ॥२२॥ महोल्कये ति ॥ महाज्वालावत्या
शक्तेत्यर्थकं ॥२३॥ सिंहे ति ॥ उत्त सर्द्धस्य तथा चेत्यादिः निर्घात निस्वनः उत्पातध्वनिः जितवा
नित्यस्य शुंभस्य शुंभ सिंहनादमिति शेषः ॥२४॥ शुंभे ति ॥ अनेन देवीशुंभयोः समयुद्धमुक्तं
॥२५॥ तत इति ॥ आभितः संमन्ताद्धतो निहतः ॥२६॥ तत इति ॥ शुंभ स्पर्धानंतरं निशुंभयोर्यः द्
वैं स्पर्धितः आत्तं गृहीतं ॥२७॥ पुनरिति ॥ दनौ पुत्रोपि दितिजे समानशीलत्वाद् दितिजः ॥२८॥
तत इति ॥ दुर्गेषां कष्टे आर्तैः पीडया या नाशिनी ति ॥ निष्क्रयणः ॥२९॥ तत इति ॥ दैत्यसेनाया

समाहृतः ॥२०॥२१॥ प्रस्खलेति ॥ समाप्यायितं सन्मुखमाप्यायितं ॥ वेगाविद्धेन वेगाहितेन ॥२२॥२३॥ स्व
नवदिति ॥ वदत्स्येत्यस्य विशेषणं ॥२४॥ ततां इति उग्रमिति क्रियाविशेषणं ॥ कालीशिवदूती
घोषस्वोदित्यन्वयः ॥२५॥ निराकृताः ध्वस्ताः मंत्रोत्र प्रणवः ॥२६॥२७॥ खंडं खंडं खंडं प्रकारः
खंडस्य खंडशब्दायस्यां क्रियायां तथा कृताः ॥ आद्यप्रकारे णमुलवचनेन सेद्धितं ॥ वज्रेण एव खं
डं खंडं कृता इत्येव ॥२८॥ विनेशुर्मृताः नष्टाः पलायिताः ॥२९॥ इति श्रीशिवभट्टसुतसतीग
र्भजनागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने नवमोध्यायः ॥९॥ अथ निशुंभवधं ॥ निशुंभमिति ॥ अ
ब्रवीदित्यस्य देवीमिति शेषः ॥१॥ बलेति ॥ बलवर्गेण दुर्विनीते दुर्गमागर्वमावह ॥ यात्व
यतिमानिनी सती अन्यासां बलमाश्रित्य युध्यसे इत्यन्वयः ॥२॥ देव्युवाच ॥ एकैवे
ति ॥ एकास्वगतभेदहीना ॥ परमात्मरूपत्वात् ॥ अपरा अन्या मम सहायभूता द्वितीया का
स्ति नैवास्तीत्यर्थः ॥ अनुभूयमानस्तु भेदो न वास्तव इत्याह ॥ पश्येति ॥ वाक्यार्थस्य क
र्मत्वं मद्विभूतय इत्यनेन भेदं निरस्यति ॥३॥ तत इति ॥ ततो शरीरे लयं अपृथग्भावं अ

नेनन्यत्र्यादिभ्यश्चाविर्भूतानामप्यत्रलयदर्शनेन समस्तोपादानत्वमस्या एवेति दर्शय
ति॥ तत्त्वस्थलशान्त्यभेदादिमुक्तं॥७॥ देव्युवाच॥ अहमिति॥ अहं विभूत्यैश्वर्येण बहुभी रूपै
र्यद्बहुत्वमास्थितां तद्बहुत्वं मया संहृतं त्वं तस्मादहमेकैव तिष्ठामि त्वमपि रणे स्थिरो भवेत्य
र्थः॥ अनेनापि तदेव दृढीकृतं॥५॥ ततइति॥ पश्यतामित्यनादरे षष्ठी॥६॥ भयमहत्॥७॥८॥
दुर्गं ततहुङ्कारोच्चारणं चततादिभूतं येषामस्त्राणां तैः॥९॥ ततस्तेनस्मात्तु पिता धनुरिषु
भिःसह॥१०॥ छिन्नमिति॥ तथा तेन प्रकारेण च्छिन्ने धनुषीत्यन्वयः॥११॥ ततइति॥ शक्ति
च्छेदानन्तरं मित्यर्थः॥ भानुमदिति किरणयुक्तमित्यर्थः एकं खड्गस्य शतचन्द्रस्य चर्मणश्च
विशेषणं॥ तदा युद्धकाले दैत्यानामधिपेश्वर इति गमकत्वात्समासः॥१२॥ तस्येति॥ चर्मचेति
चेतनाश्वसारथ्योः समुच्चयः॥१३॥ तदाह॥ हताश्वइति॥१४॥ समुद्धीरिति॥ देव्याहृदयेइ
त्यन्वयः॥ तलं अधस्तत चपेटा॥१५॥ सहसाकैतं॥१६॥१७॥ उत्पत्येति॥ भूमेः सकाशादूर्ध्वं गत्वा
उर्ध्वेगगनमित्यन्वयः॥ आस्थितः॥ आश्रितवान्निराधारास्वकीयत्नेतरयातामवेहत्तुही

नाऽतेन शुंभेन ॥ १७ ॥ निशुंभं वा तु युद्धं तां हि शेषं रणं प्रथममिति मुख्यार्थकं ॥ सिद्धादेवयोनिवि
शेषाः ॥ मुनयो वा पृथक् ॥ १९ ॥ उत्पात्यकं दुकेवदुपरि दिक्षाप्रतनसमये चरणमुद्धृत्य नाम
यामास धरणीतले चवद्देपचेत्यर्थः ॥ २० ॥ वेभितः वेगवान् ॥ २१ ॥ २२ ॥ विक्षोभः कृतोर्थे एतः ॥ चो
लयनिति ॥ ह्रस्वाभाव आर्षः ॥ २३ ॥ प्रसन्नं प्रकाशवत् स्वस्थं अन्नाविलत्वं ॥ २४ ॥ उत्पातेति ॥
उत्पातस्स वर्कोमेघाः उत्पातः शुभाशुभं देवशुंभं च ॥ उल्का दिव्यं तेजः प्राक् शुभवयाततु ॥ तथा
तद्वत्सरितो मार्गे वाहिन्यः नद्यः पूर्ववहुत्पथगामिन्यः ॥ आसन् ॥ तत्र शुभे ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुण्याम
नुकूला ॥ २७ ॥ जज्वलुरिति ॥ अग्नय आहवनीयादयः ॥ शांताः सोम्याः संतो जज्वलुः शांति
दिद्दज्जनिताः स्वना उत्पातस्स वके स्फुटनादि शब्दायेशांत ॥ २८ ॥ आस्या उपंयामले ॥ सर
स्वत्यस्यहस्तानुवाएवं वमुपालं तथा प्रतलं च अतथा शंखं घंटावेलां गलंतथा ॥ धनुरेता
निरं ध्यानिहसी देवी विभर्ति सा ॥ श्वेतपर्वतसंकाशा श्वेतवस्त्रविभूषिता ॥ नानालं
समाकीर्णा वेदविद्याविनोदिनी ॥ अष्टाढेनवरात्रेतु पूज्या शुंभनिबर्हिणीति ॥ इति श्री श्री

वभट्टसुतसतीगर्भजनागोजीभट्टकृतेसप्तशतीव्याख्यानेदशमोध्यायः ॥१०॥ ऋषिरुवाच ॥ देव्येति ॥
तत्र युद्धे वह्निपुरोगमाः वह्निमुखाः कात्यायनीमित्यनेनपरस्परमासामैक्यंसूचयति ॥ इष्ट
स्यशुंभादिवधस्यलंभात् आदेः नुमागमः विकासिशीविकस्वराणिवक्त्राणियेषांतेतुः पादद्व
रूलेविकाशिता आशायेः ॥१॥ देवीति ॥ अयन्नाभक्तोः आर्द्रे प्रसीदेति त्रिहितोः ॥ चराचरस्य
निर्मोणादेत्वमीश्वरीस्वतंत्रा तद्दृत्तरन्सर्वंत्वत्परतंत्रमितिभावः ॥ आधारभूतेति ॥ तत्रहेतुमे
हीरूपेणस्थितिः ॥ अपांस्वरूपस्थिततया ॥ अवभिन्नेस्वरूपेणस्थिततया ॥ गमकत्वात्समासः
अध्याप्यते ॥ व्याप्तेत्यतः कर्मणिल्युट् यको अन्नेनोपलक्षणे नसावीर्यंविवक्षितं ॥३॥ त्वमि
ति ॥ आद्यपादेपालनशक्तिमत्वं द्वितीयेकारणशक्तिमत्वं ॥ मायाऽविद्यात्वेयेतत्संमोहि
तंसंसारगर्तेपातितं ॥ तत्किंमोक्षहेतुर्नास्त्येवेत्यतआह ॥ त्वंप्रसन्नाकुप्रसादा ॥ वेप्रसिद्धंभु
विजगतिमुक्तिहेतुः ॥४॥ विद्याइति ॥ अंगानिषट् वेदाश्चत्वारो४ मीमांसा११ न्यायविस्तरः
१२ धर्मशास्त्रंचपुराणं१३ धर्मशास्त्रंच१४ विद्याह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदधनुर्वेद

गांधर्वार्थशास्त्रैः सहाष्टादशभेदाश्चांशा इत्यंशाः सकलास्त्वेतुः षष्टिकलोपेताः पातिव्रत्य
सौंदर्यतारुण्याद्युपेताः समस्ताः स्त्रियोपि तवांशाः स्त्रिया इत्युपलक्षणमित्याह त्वयैकये
तत्पूरितमंतर्बहिश्च व्याप्तं ॥ एवंच त्वत्तः पृथग्भूतस्याभावात्स्तव्यस्तुत्यविषयेपरापरको
टीमुख्याश्च योक्तिस्तद्रूपास्तुतिः का ते इत्यर्थः ॥ यद्वा उक्तिरूपत्वमेवातः का ते स्तुतिः ॥ ५ ॥ पुन
रपि स्तुतेरघटनामाह ॥ सर्वेति ॥ सर्वभूता विश्वात्मिका ॥ देवी द्योतनशीलाः स्वर्गमुक्त्योः प्रक
र्षेण दात्रीति यदा त्वं स्तुता तदा तव स्तुतयो परमाश्चाधिका उक्तयः का भवंतु न का अपी
त्यर्थः ॥ ६ ॥ तथाभ्युपगम्याप्याह ॥ सर्वस्येति ॥ बुद्धिर्निश्चयलाभकं ज्ञानं तद्द्वारेव च स्वर्गाप
वर्गदत्वं ॥ नारायणस्य विष्णोः शक्तिर्नारायणी यद्वा नारायणस्य एतस्य जीवसमूहस्या
धनीनभूता तत्तद्रूपा संबोधने ते तुभ्यं ॥ ७ ॥ कलेति ॥ कला त्रिंशत्काष्ठा अष्टादशनिमे
षः काष्ठा आदिना क्षणमुहूर्त्तादिग्रहः परिणामो जन्यवस्तुनामवस्थाविशेषः तेन कालेन रू
पत्वं तदेव पुनराह ॥ विश्वस्योपरतौ नाशे शक्ते नाशशक्तिमति इत्यर्थः ॥ कालस्य जगद्दहे

कत्वात् ॥ ५ ॥ सर्वमंगलेति ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ सर्वाणि हृदयस्थानि मंगलानि शुभानि च ॥ तद
प्तिचेप्सितान्लोके तेन सा सर्वमंगला ॥ १ ॥ भक्तानामार्त्तिहरणी मंगल्यात्तेन सा स्मृता ॥ २ ॥ श्रि
या बुद्धिः समाख्याता तत्प्रदत्वाच्छिवा स्मृता ॥ ३ ॥ धर्मादीन्त्रचिंतितायस्मात्सर्वलोकस्य यद्व
ति ॥ अतो देवी समाख्याता लोके सर्वार्थसाधिका ॥ ४ ॥ विघ्नानि भयघोरेषु शरण्या स्मरणाद्ध
नः शरण्या तेन सा देवी ॥ ५ ॥ सोमसूर्याग्निलाक्षित्वा त्र्यंबका सा स्मृता बुधैः ॥ ६ ॥ योगाग्निदग्ध
देहा या पुनर्जाता हिमालये ॥ शंखेंदुकुंदधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ ७ ॥ जलोपनानल
धारा समुद्रशयना पिवा ॥ नारायणी समाख्याता नरनारीप्रवर्त्तिका ॥ त्वसत्यदृष्टा सर्वेष्वन्द
तेष्वंतर्हिता यतः ॥ देव्या व्याप्तमिदं जगत् स्थावरजंगममिति ॥ अस्य श्लोकस्य सप्तावृत्तिपा
ठो महाफलदू इति कालिकापुराणे ॥ ९ ॥ सृष्टीति ॥ आधाधेन ब्रह्मादीनां सृष्ट्यादिशक्तिस्त्व
मेवेत्युक्तं सनातनि नित्ये गुणानां महदादीनां आश्रयभूते ॥ अगुणमये ॥ अविद्यमानेष्वन
विकारे ॥ १० ॥ शरणेति ॥ दीनाः सर्वदिकु दुःखभाजः आर्त्ताः तस्करादिपीडिताः परायणे तत्परे तदुपपा

सप्तश०
४२

दकमार्गहरेति॥ यत आर्त्तिः पीडा यस्या हर्त्रीत्यर्थः॥११॥ हंसेति॥ हंसयुक्तो विमानस्थिते॥ अक्षा गौन्द्र
पधारिके कुशं जलं तस्यार्थं कोशः कमंडलुः तदंभसः हरिके सेचके॥१२॥ त्रिशूलेति॥ माहेश्वरी
स्वरूपा एवेति सर्वार्द्धे नाम्ना वयि॥१३॥ मयूरेति॥ मयूरं कुक्कुटं तत्पिछं तेन ध्वजे कुक्कुटः के के भे पिछं पु
त्रिवचरणायुधे इति मेदिनी॥ मयूरपिछध्वजवतीत्यर्थः॥ ध्वजेन शिखिविवहेण मुष्ठिते
ति न समानत्ते ति हरिवंशोक्तेः॥ अनघे अघरहिते॥ कुमारशक्तो रेवरूपं संस्थानमवयव सन्नि
वेशश्च यस्याः॥१४॥ शंखेति॥ शंखादीनि गृहीतानि परमायुधानि यया॥१५॥१६॥ नृसिं
हेति॥ त्रैलोक्यत्राणाय सम्यक् हिते समो मस्याहिते लोपः॥१७॥ महावज्रे॥ महद्वज्रं यस्याः॥१८॥
शिवेति॥ हतं दैत्यानां महाबलं यस्या यासा॥१९॥२०॥ हेलं हिमनहलविधाउ यनिग्रतु अक्रा
स्ति काव्यबुद्धिः॥ पुष्टिस हेतस्त्वधे महतीत्र विधासचोवरणे समर्थी महामोहः तद्रूपे॥२१॥ मेधेइ
ति॥ मेधा धारणावती बुद्धिः॥ सरस्वती वाग्देवता॥ वरे श्रेष्ठे भूतिसत्वं तत्प्रधानो ह्यं हंसो गुणा
भावः॥ अनेन सात्त्विकीत्वं॥ बभ्रू रजोगुणस्तद्युक्ते॥ तामसी तमोगुणयुक्ते॥ इदं मलशात्तभेदा

४२

ऽध्याये एणानियतितिरश्चस्थं तद्रूपे समर्थो ॥२२॥ सर्वेति ॥ द्वेवीभ्यस्यादितिजाः असाद्ने ॥ वाहीत्यार्थे ॥
॥२३॥ सर्वभूतेभ्यः सर्वभूतविकारेभ्यः प्राणिभ्यश्च कात्यायनितरा अनमवे ॥२४॥ ज्वालेति
नोऽस्मान् ॥ भीतिर्भयात् ॥२५॥ हिनसीति ॥ अनः प्राणिमातावासुता निवनोऽस्मान् पापेभ्यः
पालित्यर्थः ॥२६॥ असुरेति ॥ वर्धितो लिप्तः कारहस्तं उज्वलयति करैः किरणैरुज्ज्वलो वा ॥२७॥
होगानिति ॥ अभीष्टान् प्रियान् अपहंसीत्यनुकृष्यते वियत् इष्टवियोगलक्षणैः यत्तत्त्वा
मास्त्रितां अन्ये या मानयतो प्रयांति ॥२८॥ पत्रद्धिति ॥ वरदं नानाः धर्मद्वियोगसुरसः अधकाय
नाश्रात्मसंपत्तिमिव अनेनेकरूपैः अलएवादिकेल्यादिलक्षणैः अभेदं तनीयाचतुर्धा च
प्रकारं अन्यात्वद्धितं रागानुकापीत्यर्थः ॥२९॥ निधास्विति ॥ विधासुज्ञानेषु उपायभूते
तालियानिशास्त्रादीनि तेषु मन्वा युक्तेषु विवेकदीपेषु उपनिषत्सु आद्येषु कर्मकांडेषु
रवेदवाक्येषु चसत्सेव पमत्वगजितताश्रये महांधकारे संसारे एतद्धिष्वं त्वदन्याकाअती
वविश्रामयति नकापीत्यर्थः ॥३०॥ हंसीति ॥ नागाः सर्पाः अत्रापत्रेत्यनुकृष्यते दध्वः चे

सप्त॰टी॰
४३

रा:दावोचनं तथा। ध्येयमध्ये यत्र ओर्वीगन्याद्यः तत्र त्वमेव व्यापकत्वात् स्थिता विश्वं परिपा
सीत्यन्वयः ॥३३॥ यतस्त्वं विश्वेश्वरी ॥ अतो विश्वं परिपासि ॥ यतस्त्वं विश्वात्मिका पृथ्वी अत
स्त्वं तद्धारयसि ॥ यतो भवती विश्वेशानामिंद्रब्रह्मादीनामपि स्तुत्याऽतस्त्वयि भक्तिनम्राये
ते विश्वाश्रया भवंति ॥३४॥ देवीति ॥ हे देवि नोऽस्मान्प्रसद्य क्षणमात्रेण शत्रुभीतेः पालय य
थाधुनैव धुत्पैवासुरवधात् ततः पालितवत्यसि तथेत्यर्थः सर्वजगतां पापानि आशु शीघ्रं
प्रशमं नयस्व ॥ उत्पातानां पाकः फलदानकालस्तेन जनितान्महोपसर्गान्मार्यादींश्च प्रशमं
नय ॥३५॥ प्रणतानामिति ॥ इदं स्पष्टत्वात् ॥३६॥ देव्युवाच ॥ वरदेति ॥ यं वरं यमभीप्सितार्थं वृणुध्वं
प्रार्थयध्वं ॥३७॥ देव्युवाच ॥ सर्वाबाधेति ॥ सर्वाबाधा सा बाधा बाधेत्यर्थः ॥ इदं वैरिविनाशनस्य विशे
षणं ॥ एवमेव शुंभादिनाशनवदेव ॥३८॥ देव्युवाच ॥ वैवस्वत इति ॥ अंतरे मन्वंतरे ॥ अष्टाविंश
तिमे अष्टाविंशतिसंख्याके उत्तमे आगमनश्छंदसः युगे चतुर्युगे तत्र कलिद्वापरसंधावेव न
याहत्युक्तिः ॥३९॥ नंदेति ॥ नंदगोपस्य गृहे एषा महालक्ष्म्यंशसंभूता ॥ नंदा भगवती नाम या

भविष्यति नंदजा॥ केनयोनिगमकोनिःसाधुकोतिकेनकांवरा॥ कमलांकुशपाशाद्यैरलंकृतचतु
र्भुजा॥ इंदिरा कमलालक्ष्मीः साध्वीरक्तांबुजासनेति॥ रहस्योक्तेः॥ अस्याः शोभिरेनवरात्रे प्रा
दुर्भावः॥ ३८॥ पुनरपीति॥ इत्थमपिद्वापरे ऽतीतेतत्रैवचतुर्युगे ऽवतीर्णेत्याहुः॥ वैवस्वितान्विप्रध्वि
तिवंश्यान्॥ ३९॥ ४०॥ ततइति॥ एवमारभ्यकरंतिकागाल्पांश्चमस्तानत्रदंतेलुवलहल्एंकेशाद्युधसर्वा
वयवेष्वरक्तमस्याः अतएवास्यारक्तचामुंडात्वेनव्यवहारः॥ जपाकुसुमवर्णाभारक्तांबरभूषणा पि५
युधारक्तनेत्रारक्तकुंचितमूर्द्धजारक्तदंतारक्तनखारक्तोदंष्ट्रातिभीषणा वसुदेवविशालाद्या
सुमेरुयुगलीस्तनौलंबौवतिस्थूलौकर्कशावतिमात्रकोमलस्वभक्तपान्यायस्यैस्याभक्तमालि
ग्यतिष्ठति॥ खड्गंचपानपात्रंचमुशलंलांगलंकरैः॥ बिभ्रतीतियमालोक्तेः॥ अत्रसर्वत्राहमिति
निर्देशःपरस्परशक्तीनामभिप्रायेण॥ ४१॥ अनंतभासिकूपादिजलमत्स्याद्यामित्यर्थः॥ अयोनि
जापथ्यस्तनीभावतीदेहाद्याविर्भावएवमपिनेत्यर्थः॥ ४२॥ यत्उपस्मात्मुनीन्द्रिरीहव्यामित
तुस्तस्मात्॥ ४३॥ वैवस्वतमन्वंतरेएवचतुर्विंशतिमेयुगेशताक्षीशाकंभर्येवताः॥ तस्मिन्के

वांतरेशाकं चत्वारिंशत्तमे युगे इति लक्ष्मीतंत्रोक्तेः॥ तत्रैव दुर्गमासुरवधः॥ शाकंभरी॥ शाकंभरी
मुस्तुवन् ध्यायन् शाकसंप्रजयन्नमन्॥ अक्षय्यामश्नुते शीघ्रमन्नपानोद्भवांतरीमिति च तत्रै
व॥ शूद्रस्य वर्णामहालंवा नीलोत्पलविलोचना॥ गंभीरनाभिस्त्रिवली तनुमध्या मनोहरा॥ सु
कर्कशा चंद्रभासा वृत्तपीनपयोधरा॥ चतुर्भुजा विशालाक्षी वाणमन्नं धनुस्तथा॥ पुष्प
पल्लवमूलादिफलशाकसमुच्चयं॥ धारिणीं नांजीविता थीयद्विभ्रतीति यामले॥ ४४॥ शा
कंभरीति॥ एषा पार्वत्येंश एव॥ शाकंभरी शताक्षी सा सैव दुर्गा प्रकीर्त्तिता॥ उमा गौरी सती
चंडी कालिका सा च पार्वती॥ शाकंभरी नीलवर्णेत्याद्युक्तेः॥ दुर्गम नामासुरः तत्रैव प्रवंधे
वतार एव॥ पत्रमूलकरीराग्रफलकांडादिरूढकाः॥ त्वक्पुष्पं कवचं चेति शाकं दश
विधं स्मृतं॥ अयं दुर्गमो रुरुपुत्रः पुरुषान्नत्ते मृत्तिरिति व्रह्मलक्षणालब्धवरः॥ अस्य वधे काल
रात्रिदूतीति वोध्यं॥ तद्वधे भवान्यास्त्रिपुरतारात्रिपुरसुंदरी कामाख्याद्रिनीव नला
मुखी अश्वारूढा छिन्नमस्ता मातंग्याद्याः शक्तयः इति रुद्रयामलेः॥ ४५॥ दुर्गेति॥ भीमं

भयंकरं ॥४६॥ तदापयिष्याम्भीत्येतत्स्यार्थद्वयविशिष्टं ॥४७॥ भीमेति ॥ भीमापि नीलवर्णैर्वदं
ष्ट्रदंष्ट्राग्रभासुरा ॥ चंद्रहासं च डमरुं शिरः पात्रं च बिभ्रती ॥ एकवीरा कालरात्रिर्निरुद्धात स्या
हृत्यर्थेत्युक्तेरियं कालत्र्यंश एव ॥ पंचाशत्तमे चतुर्युगे वैवस्वतांतरे एव भीमावतार एवं इति
लक्ष्मीतंत्रोक्तेः ॥ इयं चैत्रे पुत्रार्थिना पूज्या ॥ अरुणाख्यो महानामा ॥४८॥ भ्रदेति ॥ भ्रामरं
पालियितत्र मरं असंख्येयाः षट्पदा यस्मिन् रूपे तत् ॥४९॥ भ्रामरीति ॥ तेजोमंडलदुर्धर्षा भ्रा
मरी विचित्रकांतिभृत् ॥ चित्रभ्रमरपाणिःसा महामारीति गीयते ॥ महामाया महाकाली महामारी
क्षुधा तृषेत्युक्तेरियमपि कालत्र्यंश एव ॥ सर्वतः सर्वत्र ॥ वैवस्वतांतर एवाष्टित्तमे चतुर्युगे भ्रामर्यव
तार इति लक्ष्मीतंत्रे ॥ इत्थमित्यादि उत्तरान्वयि ॥५०॥ तदेति स्पष्टं ॥५१॥ इति श्रिवभट्टसुतसतीगर्भज
नागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने एकादशोऽध्यायः ॥११॥ देव्युवाच ॥ एभिरिति ॥ मधुकैटभवधाद्य
लक्षणैरित्यर्थः ॥ सकलामेदिनीं पारतो लिकीं च समाहितेनानन्यमनाः ॥१॥ तदेवाह ॥ मध्विति ॥
श्रोष्यंति च वा पठिष्यंति ॥ अष्टम्यामित्यादि मुख्यकालकथनम् ॥३॥ नतेति ॥ दुष्कृतं पापं दारिद्र्य

शान्त्यत्रिसंध्यं ॥ ५ ॥ श्रुणुत इति ॥ न शस्येति संज्ञा ममेतिस्म विषयं ॥ सत्तानित्यं हि यतः तत्र समाह
नयं स्वस्तिकल्याणं तस्यायनं मार्गः ॥ ६ ॥ उपेति ॥ महात्म्यं कर्तृ महामारी भ्रामयेत् शमयेत् महाजन
त्यकरी देवता ॥ ननु समुद्भवाये यांतान्नुपसर्गान्पद्रवान्तथा त्रिविधं व्याधिरोगद्वेषादिरूपं व्या
त्मिकं भूतप्रेतादिजभयप्रमाधाध्यात्मिकं ॥ देवकृतं वज्रपात तारकाद्याधिदैविकं तद्रूपमुत्पातमनिष्टं
दिव्यं भौमं ममान्तरीक्षं चेति त्रिविधमुत्पातं च ॥ ७ ॥ यत्रेति ॥ यत्रायतने गृहे मम मन्दिरे वध्येतत् सम्यगर्थी
दिव्यं भौमं ममान्तरीक्षं ... बलीति ॥ बलिप्रधानं देवतोद्देशेन पश्वादिमुपहारः पूजा
यं धारणं सर्वकं अस्खलितं वर्णोच्चारणं ॥ अग्निकार्यं देवीदेवत्यो होमः ॥ महोत्सवः पुत्रजन्मविवाहादिः ॥ उच्चार्यमिति द्विज
गंधादिनार्चनं ॥ अग्निकार्यं देवीदेवत्यो होमः ॥ महोत्सवः पुत्रजन्मविवाहादिः ॥
विषयं ॥ ९ ॥ तत्फलमाह ॥ जानतेति ॥ जानता विधिज्ञेन अजानता तदज्ञेन बलिसहितां पूजां वेधा
वेधप्रकारेण मन्माहात्म्योद्देशेनादेशेन तिथया कथंचिदपि कृतामेतत्प्रतीच्छिष्यामि अंगीक
रिष्यामीत्यर्थः वर्गमध्यः ॥ धातुगणे बाहुलोकेः प्रतीच्छधातुर्ग्रहणार्थः ॥ १० ॥ शरदिति ॥ शरत्का
ले आश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्य क्रियमाणा दुर्गोत्सवरूपा याच वार्षिकी ॥ वर्षेशरद्वर्षाते ला
क्षणिकः ॥ तेन चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्य क्रियमाणेत्यर्थः ॥ श्रुतेति यठनस्यापुपलक्षणं एवमन्

आपि ॥१२॥ सर्वा चासौ बाधा चेत्यर्थः ॥ उत्पत्तयः प्रादुर्भावः प्रादुर्भावान् द्वितीयार्थे प्रथमापत्रं
मंचेति सर्वान्वयि युद्धादिष्वप्युपलक्षणं ॥१३॥ उपपद्यते प्राप्यते कुलेनं च नंदते वर्धते ॥१४॥ शांतिकर्मउ
पसर्गादिनिवर्तकं कर्म तस्मिन्स्थाने इत्यर्थः ॥ अन्ये सप्तम्यो विषयार्थे ॥१५॥ नद्रवखिवलाति ॥ उपसर्गो
इति दुःस्वप्न दुःस्वप्नशब्दो नपुंसकावपि ॥१६॥ बालग्रहभूतमाधाः संघातभेदे मैत्रीविघटने ॥१७॥ दुर्वृत्तानां
दुष्टानां ध्याघ्रसूचकानां ॥१८॥ प्रश्चित्या द्विश्लोकद्वयमेकान्वयं ॥ पशुवृक्षिः अद्भुष्टांगः ॥ आपः ह्री
दंकुशाशिनि दध्यक्षततिलानि च ॥ यथास्मिन्नर्थे काश्चैवांगोधैः प्रकीर्तितः ॥१९॥ विप्राणामिति
प्रक्षणीये पंचाद्यत्राभिषेकादिभिः अन्यैर्विविधाः भोगाः स्तमाद्ययः प्रदानैः ॥ मद्गृहे प्रोन विप्रेभ्यो दी
यमाने वीसोलंकारादिभिः एते रहर्निशं क्रियमाणेर्यावत्सरेण प्रीतिर्भवति ॥२०॥ सास्मिन्नर्चीते
सकृच्छ्रुते इत्यर्थः ॥ श्रवणमुपलक्षणं पठनस्यापि श्रवणाधिकफलमिति काश्चित्तु श्रुतमित्याद्युत्तर
न्वयि ॥२१॥ ममजन्मनां कीर्तनं श्रुतं सदित्यर्थः ॥ बुद्ध्यादि मनसान्वयि ॥२२॥ तस्मिन्निति युक्ताभिःस्तु
नयो यास्त्वेत्यनेन नारायणो भक्तो नमोऽस्त्वादिकं च भक्तो मुक्तं ॥ तथाश्च स्मरणाद्यपिभिः सहस्या
भुक्ताभिः कृता महिषां तरीभक्तत्स्वपाद इत्यर्थः ॥ तथा तत्स्तुत्तो ऽस्य ग्रीणमपि कर्तृत्वं तथा शार्ङ्गवि

सप्त॰ टी॰ ५६

रूपितं ॥ कृतादिति च द्दश्याद्वत्यर्थकं ॥ तद्भीतं चैकवाक्यत्वादित्यवधेयं ॥ एवं चैतानि सर्वाणि स्तोत्राण्येव कृत
कानादीइति बोध्यं ॥२४॥ अरण्ये इति ॥ त्वं स्वाहेत्यादित्ववधेयं ॥ एवं चैतानि सर्वाणि स्तोत्राण्येव कृतकानादीइति
बोध्यं ॥ रात्रिसूक्तरूपा ॥ शुंभादीनां प्रोक्ता भुवनयक्षाधनी श्रवणं छंति इदं ति ॥ अरण्ये इत्यश्लोकचतुष्टयमेकान्वयं
प्रांतरे दूरशून्यमार्गे अरण्ये इत्यस्य दावाग्नीत्यादिनान्वयः प्रांत इत्यस्य दस्युभिरित्यादिनान्वयः ॥ वोक्ते
प्रांते वा तत्र दस्युभिर्वृतो वा ॥२४॥ दस्युभिरिति ॥ शून्ये निर्जने इदमुत्तरान्वयि ॥ वनहस्तिभिरित्यस्य
वृतो वेति शेषः ॥२५॥ राज्ञेति ॥ क्रुद्धेन राज्ञा वध्यत इत्याज्ञप्त इत्यन्वयः ॥ सर्वत्र वा समुच्चये ॥ महार्ण
वे पोते स्थितो वातेन नानाघूर्णित आकुलितश्च ॥२६॥ पतत्स्विति ॥ सर्वास्वाबाधासु महतापीडासु वेदनादुःखे
नाभ्यर्दितश्च ॥२७॥ स्मरन्निति ॥ मुच्येतेति कर्मकर्तरि तङ् शंकटं दुःखमुत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥२८॥ दू
रादेवेति ॥ ममचरितं स्मरतः ममप्रभावात् ॥ दूरात्पलायन्ते इत्यन्वयः ॥ उत्तरार्द्धस्य तु ऋषिरुवाचेत्या
दिः चंडोरगाद्यन्तः ॥२९॥ पश्यतामिति ॥ अनादेयं वञ्चीनिरातंकाः निर्भयाः ॥३०॥ दैत्याः शोच्यादैत्याः ॥३१॥
अभ्यत्युः श्रावितत्वात् ॥३२॥ उपसंहरति ॥ एवमिति ॥ संभूय दृश्यशरीरा प्रादुर्भूय अंतर्धीयतेत्ति कर्मकर्तरि
तङ् ॥३३॥ स्पष्टं ज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानं यच्छति ॥ तुष्टाफलोदेत्याह ॥ क्रियामात्रकर्मणा तुष्टान्त द्विषय

५६

ष्टति ॥ संहृतायामविवक्षितत्वान्न संधिः ॥२४॥ व्याप्तमिति ॥ मल्लोकं लादीनपि कल्पयति अधिकारे सुप्र
वर्त्तयति सा महाकाली तया महाकाले प्रलये महामारी संहारक्रिया तद्रूपया तयैतत्सकलं व्याप्तमि
त्यन्वयः ॥२५॥ सैवेति ॥ काले प्रलये ॥ महामारी संहारशक्तिः सृष्टिः सर्गशक्तिः अजा जन्महीना का
ले स्थितिकाले सनातनी नाशहीना ॥२६॥ भवकाले संपत्समये वृद्धिप्रदेति लक्ष्मीविशेषणं ॥
अभावे विपत्काले ॥२७॥ पुष्पैर्धूपगंधदीपाद्यैः संपूजितेत्यर्थः ॥ इति कालोपनामक श्रीवभट्टसुत
सतीगर्भजनागोजीभट्टकृते सप्तशतीव्याख्याने द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ ऋषिरुवाच ॥ एतदिति ॥ ए
वमुक्तप्रकारेण धार्यत इति सृष्टिप्रलययोः कल्पलक्षणं हे भूपेति सुरथसंबोधनं ॥१॥ विद्या तत्व
ज्ञानं तथैवेति समुच्चये ॥ तथा देव्या त्वं सुरथः एष वैश्यः समाधिः उत्तरार्धमुत्तरान्वयि तथैवान्ये
अन्ये चेत्यर्थः ॥ विवेकिनः अधिगततत्वलोकशास्त्रतत्वाः ॥२॥ मोह्यन्त इति ॥ मोहो मिथ्याज्ञानं उपे
हीति वृद्धिश्छान्दसी ॥३॥ आराधितेति ॥ सैवेत्यनेन सर्वत्र फलदातृत्वमेवेति सूचितं ॥ भोग ऐहि
कः ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ इतीति ॥४॥ प्रणिपत्येति ॥ संशितव्रतं तीव्रव्रतं निर्विण्णो दुःखाकुलः ॥ म

मत्वंसीयत्वाध्यवसायः ॥ प ॥ ज ॥ मे ॥ ति ॥ सप्तशतीवेभ्यश्चेत्यर्थः ॥ एवमग्रेपि ॥ ह ॥ देवीसूक्तं ऋग्वेद
प्रसिद्धमहंरुद्रेभिरित्येके ॥ श्रीसूक्तमाथर्वणप्रसिद्धमित्यन्ये ॥ वस्तुतो देवीसूक्तं नमो देव्याइत्या
दिपंचमाध्यायस्थस्तुतिरूतच्चेसर्वदेवताकूटस्थाया महालक्ष्म्याः स्तोत्रं शुंभादिवधार्थिभिर्ब्रह्मा
दिभिर्देवैर्दृष्टं सर्वक्लेशापहारैश्वर्यादिफलकं तत्कामाभ्यां नाभ्यां जप्तं ॥ अनुपदस्मृतत्वात्
बुद्धिसन्निहितत्वाच्चेदमेव देवीसूक्तपदेन गृहीतं प्रचितंत्रसंमतत्वाच्चायमर्थः इति प्रागेवाभिहितमपि
तमित्यपरे ॥ आलंबः संस्थितं वीजं व्योमवीजं हुताशनः ॥ त्रिकोणविंदुनादाढ्यं प्रणवादिनमोंत
कं ॥ अंबिकासिद्धिदं ज्ञेयं देवीसूक्तं परंस्मृतमिति केचित्पठंते ॥ ॐ ह्रीं नम इत्येतत् ॥ ७ ॥ अहर्गणंप्र
जजों अभिनतर्पणं होमः पुष्पधूपैर्गंधादीपाद्युपलक्षकौ ॥ आदौ यत्ताहारौ ॥ अल्पाहारौ ॥ ततो
निराहारौ ॥ त्यक्ताहारौ ॥ अनेन रूढयोगः सूचितः ॥ तन्मनस्कौ देवीमनस्कौ ॥ समाहितौ त्यक्तेवा
ह्यचेष्टौ ॥ ८ ॥ ततौ वलिं पशुकूष्मांडाद्युपहारं ददतुः ॥ एवेत्यस्य राजेत्यादिः ॥ राज्ञौ वाभिज्ञ रुधिर
सिक्तं ॥ एतेन वैभयस्य तत्वज्ञाने इच्छावासात्विकत्वेन कथं राजसप्रदजायां प्रवृत्तिरित्यपास्तं ॥

जसदृजोधिकारित्वेनतत स्तस्यसात्विकफलेबाधकाभावाच्च॥ ब्राह्मणस्यसात्विकद्विजयाराज
सफलवत्॥ एवंचैवकारःस्पष्टार्थः॥ यतात्मनोःजितचित्तयोः॥ ननुद्वित्रयवैश्ययोस्त्रैवर्णि
कत्वेनावैदिकतांत्रिके स्वगात्ररुधिरोद्धृतबलिदाने कथमधिकारः॥ तदुक्तं पाराशरीयपुराणे॥
प्रत्यक्षवेदसिद्धोर्थः संमाहुःसर्वचेतनैः॥ अधस्त्यक्तश्रुतेरर्थं स्मारंतिमुनिसत्तमाः॥ स्मृतयश्च
पुराणानिभारतंधर्मसूत्राण्यपि॥ क्वचित्कदाचित्तत्रार्थकथादृष्टेणमुनीश्वराः॥ अधिकारिविशे
षाणांप्रवदंत्यर्थमास्तिकाः॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोन्योवानिःशंकंतत्परित्यजेत्॥ वर्णाश्रम
परिभ्रष्टःप्रायश्चित्तेष्वनुन्मुखः॥ वेदतंत्रागमंगत्वा पापीतद्धर्ममाचरेत्॥ वेदवादरताश्चाव
हवोनरकंगताइति॥ सूतसंहितायामपि॥ तथापियोंशोमार्गाणांवेदेननविरुध्यते॥ सोंशःप्रमा
णमित्युक्तंकेषांचिदधिकारिणां॥ अत्यन्तमलिनानांतुश्रावितानांवेदमार्गतः॥ सार्वविभक्तिका
स्तसिः॥ वेदमार्गेणेत्यर्थः॥ हीनानामितिप्रोक्तं॥ पांचरात्राद्ययोमार्गाःकालेनैवोपकारकाइति
॥कौर्मेपि॥ ब्राह्मणानांगौतमशापेनत्रयीबाह्यत्वेजातेनैःस्तुतौशिवकेशवावित्युपक्रम्य

चकारमोहशास्त्राणि केशवः सशिवस्तदा॥ कापालं लाकुलं वामं भैरवं पूर्वपश्चिमं॥ पांचरात्रं पाशु
पतं तथान्यानि सहस्रशः॥ केचित्किंचिद्गुणेनैवेदमूलेपि सर्वथा॥ सांख्यनिर्दिष्टलंतंत्राशास्तेतु
ज्ञाह्यानवैदिकेरिति॥ मोहशास्त्रत्वं चैहिकफलदर्शनेन नेतत्तंत्रोक्तपारलौकिकफलेष्वपि वि
श्वस्याविशिष्टाप्युपासि॥ तत्वादितत्त्वदर्थवादत्वेव विश्वस्यवैदिकमार्गत्याजनकमोहजनकत्वा
त्तेषां शास्त्राणां निर्देशलत्वं च वेदाप्रमूलकत्वात्॥ पाद्मे॥ पार्वतीश्वरसंवादे॥ शृणुदेविप्रवक्ष्यामि तामसा
नियथाक्रमं॥ येषांश्रवणमात्रेण पातित्यंज्ञानिनामपि॥ प्रथमं हिमयैवोक्तं शैवपाशुपता
दिकं॥ मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः संप्रोक्तानि ततः परं॥ कणादेन तु संप्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत्
गोतमेन तथान्यायं सांख्यं तु कपिलेन वै॥ द्विजन्मना जैमिनिना पूर्वं वेदमयाश्रितं॥ निरीश्व
रेणवादेन कृतं शास्त्रं महत्तरं॥ धिषणेन तथाप्रोक्तं चार्वाकमतिगर्हितं॥ दैत्यानां नाशना
र्थाय विष्णुनाबुद्धरूपिणा॥ वेदार्थवन्महाशास्त्रं मायावादमवैदिकं॥ मयैव कथितं देवि ज
गतां नाशकारणादिति॥ अस्यपूर्वार्द्धश्राश्रनेतिविशेषक॥ न्यायवैशेषिकयोः सुखदुःखादि
मत्वमात्मनः श्रुतिविरुद्धं निरीश्वरत्वंसांख्यमीमांसयोः श्रुतिविरुद्धेतितिनंदप्रोतेखामश्रा

माण्यं मायावादेनास्तिकानां ॥ वाशिष्ठलैंगे ॥ वेदमार्गं परित्यज्य यतस्त्वमार्गेण विसृज ज्ञानं शांडिल्यं
प्रति विश्वस्तु वचः ॥ धिङ् मूढ धिक् शांडिल्य दुर्बुद्धे साहसी त्वं मतो मम ॥ को वा वर्णाश्रमाचारं श्रौतं त्यक्तुं
त्वया विना ॥ शक्तः पापबलात्त्यक्तुं नोत्सहते निकृतिः श्रुतौ ॥ कुमार्गेणापि शांडिल्य कृतोद्य जाम
मत्वया ॥ अतः कालेन महता वेदमार्गं गमिष्यसीति ॥ अत्र पापबलात्त्यक्तुमित्युक्त्या सर्वपापमेव
तत्त्यागे तंत्रप्रदेशोच्चकारणमिति सूचितं ॥ स्पष्टमेव भ्रष्टाधिकारित्वं च सूचितं ॥ तत्रैव स्थला
न्तरे ॥ पांचरात्रं भागवतं वैष्णवं दैगंबरं तथा ॥ लोकायतं वैकापालं सोमं पाशुपतं तथा ॥ लाकुलं भै
रवं वामं शाक्तं सांख्यं च यामलं ॥ एवंविधानि शास्त्राणि विप्रदानि महामुने ॥ स्वतः प्रमाणभूतेन
वेदेन मुनिसत्तम ॥ वैदिकैस्तानि शास्त्राणि मनसापि न संस्मरेदिति ॥ सर्ववेदाविरोधेन प्रामाण्यं
नायथा भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन केवलं वेदविद्वरः ॥ त्यक्त्वा वेदानितराणि वेदमेकं समाश्रये
दिति ॥ सर्वं स्मार्तश्रुतिपुराणदेशजातिकुलधर्मादिकं ॥ पाद्मे ॥ स्वागमैः कल्पितैस्त्वं तु जनान्म
द्विमुखान्कुरु ॥ मां च गोपय येन स्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरेति ॥ वाराहे ॥ अभावे वेदमंत्राणां पांचरा
त्रोदितो हि विधिरिति ॥ सांबपुराणे तु ॥ श्रुतिभ्रष्टः श्रुतिप्रोक्तप्रायश्चित्ते भयं गतः ॥ क्रमेण श्रु

तिसिद्ध्यर्थः व्याख्यानस्तत्र समाश्रयेत्॥ पांचरात्रं भागवतं तंत्रं वैखानसाभिधं॥ वेदभ्रष्टान्समुद्दिश्य कमला
पतिरुक्तवानिति चेन्न श्रौतानां चैनं तु विप्राणां विशेषेण भवेत्स्पृहा॥ श्रौतागमार्चनं तु त्रैवर्णस्य केवल
मागममिति मंत्रराजानुष्टुप् विधाने उक्तेस्तायोस्तत्र विधानात्॥ श्रौतागमं वैदिकैरेव मंत्रैरागम
शास्त्रोक्तन्यासस्याधारपीठपूजांगकलापेन पूजनं॥ यत्र नागमोक्तबीजैस्तपोनापितत्वत्य
नासादिस्तुयमंगं न स्कुद्रुश्रौतं॥ न्यासस्य तां त्रिकत्वं मत्वाम्बतायनम्रहापरिशिष्टे संध्याप्रक
रणे॥ उक्तं सा विष्ण्वाद्यपि देवतरूपं सस्यनुस्मृत्य देवतमेवानुस्मृत्य तामेतां चतुरहस्तो भिप्रोवि
भक्तामंतयो जितेः॥ षडंगन्यासांगमंत्रेषु श्रौतमात्रके निविन्यस्यात्मनि तद्रूपं भावयेत्॥ यथा तत्स
वितुर्हृदयाय नमः इति हृदये वरेण्यं शिरसे स्वाहेति शिरसि भर्गो देवस्य शिखायै वषडिति शि
खायां धीमहि कवचाय हुमिति कवचमुरसि धियो यो नः नेत्रत्रयाय वौषडिति नेत्रललाटे
षु विन्यस्याथ प्रचोदयात् अस्त्राय फडिति करतलेनास्त्रं प्राच्यादिदशासु दिक्षु न्यसेत्॥ अंगन्या
सएव मन्यकेनेत्युक्तिः सहिविधिर्वैदिक इति॥ अथ मंत्रदेवतां ध्यायेदिति॥ अत्रैन मपीत्यपिना
न्यासांतराणां त्रिकमंत्रेष्वपि नाव्यक्ततास्मरिता॥ एकमुक्त्या व्याख्यानाद्युक्त्यर्थः॥ अनेनतो वा

तंत्रेनिधिकारउक्तः॥ स्थितःसविधिन्यासविधिर्वैदिकइतितंनेच्छंति॥ विप्राः अनेनतंत्राणांवेदमूल
कत्वंनिराकृतं॥ तृतीयाद्विविधयतीत्स्वयंस्पष्टमुक्तः विप्राणांवैदिकमात्रेधिकारइतिमन्स्येत॥ अन्यथा
तंत्राधिकारिणः अपिन्यासानांसर्वविधिसंमततयेकेइत्युक्तिरसंगतास्यात्॥ अतएवंप्रपंचसारेएको
नविंशपटलेगायत्रीमंत्रविधौसन्न्यासविस्तृतंदेश्यसंन्यासेःस्वसदाशिवैः॥ ससर्वात्माहृदयेकुर्याद्गा
न्यासंसमाहितइत्युक्तंतेनन्यासानुक्तोएवंकृत्वाशुचिस्थगायत्रींदीक्षितोजपेदित्युक्तं॥ एवमु
क्तप्रकारेणन्यासान्कृत्वादीक्षितःवक्ष्यमाणकल्पमार्गेभेयैकलक्षणगायत्रींविधयतां।श्रेकदी
क्षावाननुजपेदितितदर्थः॥ अनेनतादृशदीक्षावतएवन्यासपूर्वकतज्जपे।धिकारंवदतातद्रहितस्य
शुद्धवैदिकस्यनन्यासे।धिकारइतिस्पष्टमुक्तं॥ तथाशारदायांन्यासानुक्तौतत्र॥ २७॥ लक्षविधाने
नमितोप्तामीविजितेंद्रियः॥ व्याहृतित्रयसंयुक्तांगायत्रींदीक्षितोजपेदित्युक्तं॥ अनेनपुनश्चरण
मपितांत्रिकमितिस्पष्टमेवोक्तं॥ अतएवबोधायनादिभिर्यत्पुरश्चरणविधयेन्यासपूर्वकंजपे
होमादिकथनंतद्रूपिशेवागमानुक्तं।धिकाशिवदीक्षावतामेवंनान्येषामितिबोध्यं॥ अतएवसा
मविधिब्राह्मणे॥ अथखल्वयमर्थःप्रदेशोभवतीत्ययंकाम्ययोहवाविदितार्षेयछंदोदैवतब्राह्मण

ध·प्र·टी·
५०

ऽनेन मंत्रेण याजयित्वा वाध्यापयति वा स्थाणुं वर्छति गर्तं वा पतति प्रवा मीयते पापीयान्भवति यातया
मान्यस्य छंदांसि भवंति ॥ यश्च द्रुमध्यापयते एकैकस्य र्षेर्द्दिव्यं वर्षसहस्रमतिथिर्भवतीत्यादि ॥ अ
थ वेदमंत्रस्तत्संबंधी अयं वक्ष्यमाण एव बोद्धव्य उपदेशो न त्वधिक इत्यर्थः ॥ ब्राह्मणपदेन गृ
णोधिलिंयोग इति तद्ग्राह्यकृत्तं ॥ यातयामत्वं तद्विचिकोले मनध्ययनात् ॥ इदं दिन्यासादीना
मवैदिकत्वंस्पष्टमेवाह ॥ अविदित्वेत्यनेन अरण्यादिन्यासस्याप्यवैदिकत्वमाह ॥ यत्तु भागवते
वैदिकस्तांत्रिको मिश्र इति मे त्रिविधो मखः ॥ अयाणामीप्सितेनैव विधिना मांसमर्चयेदिति
उक्तं ॥ तत्र स्मार्तवैदिकाधिकारानुसारेण बोध्यं ॥ मिश्रश्च वैदिकत्वाधान्यतंत्रप्राधान्याभ्यां
द्विधा ॥ मनुरपि ॥ निःश्रेयसकरं कर्म द्विजस्यैतन्निबोधत ॥ वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिंद्रियाणां
च संयमः ॥ अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परं ॥ सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतं
तद्ध्यग्र्यं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं स्मृतं यतः ॥ सर्वेषामपि चैतेषां शुभानामिह कर्मणां
किंचिच्छ्रेयस्करतरं कर्मोक्तं पुरुषं प्रति ॥ षण्णामेषां तु कर्मणां प्रेत्य चेह च ॥ श्रेयस्करतरं ज्ञेयं
सर्वेषु कर्म वैदिकं ॥ वैदिके कर्मयोगे तु सर्वाण्येतान्यशेषतः ॥ अंतर्भवंति क्रमशस्तस्मिन्स्तस्मि

नृत्क्रियाविधौ ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकं ॥ इह चामुत्र वा काम्यं प्रवृत्तं कर्म कीर्त्यते ॥ निः
कामं ज्ञानपूर्वं तु निवृत्तमुपदिश्यते ॥ एतद्द्विजन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ प्राप्यैतत्कृतकृ
त्यो हि द्विजो भवति नान्यथा ॥ या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ॥ सर्वास्ता निष्फलाः
प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥ उत्पद्यंते च्यवंते च यान्यतोन्यानि कानि चित् ॥ तान्यर्वाक्कालिक
तया निष्फलान्यनृतानि च ॥ पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनं ॥ अशक्यं चाप्रमेयं च वेद
शास्त्रमिति स्थितिः ॥ इत्याह ॥ अस्यार्थः ॥ वेदाभ्यासः उपकरणशास्त्राभ्यासः तद्बोधितं तपः कृच्छ्रादि ज्ञा
नमात्मज्ञानं अत्र वेदशास्त्रशब्देन मुख्यवेदपरः ॥ किंतु तेष्वप्यागमशब्दप्रयोगात् तत्साध्या
गुणाः ॥ सर्वेषामप्येषां वर्णानां वैदिकं कर्म श्रेयस्करमिति ॥ वक्ष्यमाणमसंगच्छते ॥ तत्र सर्वेषामप्येषां
वर्णानामित्यस्यासंगतेश्च ॥ आत्मज्ञानस्य परत्वमाह तत्रैवेति ॥ एवं हितं अभ्यासतदुक्तं तपआदी
नां वैदिकैस्तैः साम्यं किमित्याशयेन पृच्छति किं स्विदित्यादि सर्वेषां ॥ तांत्रिके वैदिके मानां उत्तरयति
श्रेष्ठमिति ॥ श्रेयस्करतरं दर्शयति ॥ वैदिक इति ॥ एतानि वेदमध्याययाविहितानि वक्ष्यमाणं तत्रो

सक.टी.
५२

कानि ॥ तां त्रिककर्मजन्यफलानामैहिकानां तेभ्यः शीघ्रं जायमानानामक्रमशः कालक्रमेणैवं
विच्छिन्नत्वेन वैदिककर्मतो लाभे तान्यत्रांतर्भवंति ॥ तस्मिंस्तस्मिंस्तत्तत्फलजनके ॥ ज्ञानहं वेज्ञान
कारणं अनेन निवृत्तस्याश्रेष्ठत्वमुक्तं ॥ वैदिकं स्तोत्र ॥ एतद्वेति ॥ ब्राह्मणस्य विशेषतः इत्यनेनान्यस्य
पातित्यं विनान्यत्रानधिकारः तत्रियाद्यादेशाप्युक्तत्रान्यत्र चाधिकार इति सूचितं ॥ तदेवाह ध्या
येत्तदिति ॥ एतद्वैदिकं तांत्रिकं च ॥ अत्र चद्विजपदं विप्रेतरं ॥ ननु किंचित्तद्वैदिकं कर्म यत्तत्राह
यावेदवाह्या इति ॥ वेदमूलास्तंत्रस्मृत्यः ॥ ऊर्द्धस्तयः ॥ वेदविरुद्धाः चार्वाकादिस्मृतयः ऐहिकमात्र
फलाः वेदविप्रतिपन्नत्वबुद्ध्या कृताः ॥ निष्फलत्वे हेतुमाह ॥ उत्पद्यंत इति ॥ तत्तत्काले उत्पद्यंतु
देशानहिमा हार्थं पुनः सत्ययुगादौ व्ययं ते विलीयंते च ॥ अतो वेदाद्वेदमूलस्मृतेश्च यान्यन्यानी
त्यन्वयः ॥ चोहेतौ ॥ तान्युत्पत्तिविनाशशालित्वात् तोहमेयत्वेन साहित्याच्च ॥ यतोन्तानि अस
त्यरूपाणि पारलौकिकफलांशे न्रतवादीनि च अतः सत्यनिःफलान्यतः केवलं वैदिकं कर्मैव विप्र
त्रियादिश्च मिश्रं सेवेत ॥ अनेन तत्रियादेरपि तांत्रिकमैहिकफलमवेतिसूचितं ॥ एवं वेपरीत्ये

नवेदं स्तौति ॥ पितृदेवेति ॥ वेदः सर्वेषां चक्षुः तंत्रं तु मनुष्याणामेव सनातनं सार्वकालिकमनाद्यनं
तत्वात् ॥ तत्वमेव दर्शयति ॥ अशक्यमिति ॥ कर्तुमशक्यं सकलतत्तदर्थज्ञातृत्वस्य पुरुषेष्वभावात्
वेदतो ज्ञानपूर्वकमेव हिरण्यगर्भादिकर्तृकं स्वच्छिष्यवर्गाध्ययनबुद्धिपूर्वं कृतं तत्वेनास्मर्यमाणत्वाच्च
॥ अस्य निश्वसितं वेदा इति श्रुतेश्च अप्रमेयं इयत्तया परिच्छेत्तुमशक्यमनंता वै वेदा इति श्रुतेश्च स्व
तावपि अतः स परमो धर्मो यो वेदादवगम्यते ॥ अवरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु स्थितः ॥ आदि
ना इतिहासादि ॥ एतेभ्यस्तु यदन्यत्स्याद्धर्माभासाभिधायकं ॥ ततः दूरतो बुधैस्त्याज्यं मोहस्तत्राश्रयो
मतः ॥ धर्माभासो वेदमूलत्वे वेदविरुद्धश्च ॥ मोहाश्रयत्वं त्वनुष्ठातॄणां मोहजननाय तत्प्रवृत्तेः
ननु किं स्मार्त्तोपि धर्मस्त्याज्यो नेत्याह ॥ वेदार्थवित्तमैः कार्यं स्मृतिभिर्यत्स्मृतं पुरा ॥ तद्धर्मत्वेनानुष्ठि
ष्ठेन्नतन्निषिद्धं तु वर्जयेदिति स्मृतेर्मित्यस्य वेदार्थतया स्मृतमित्यर्थः ॥ तेनामलत्वं दर्शितं ॥ वेदा
र्थवित्तमत्वं तत्रा विप्रतिपन्नबुद्धित्वं ॥ अनेनैतं त्रादीनामविप्रतिपन्नत्वबुद्ध्याकृतत्वं सावृष्णा
त्यर्यानतनं ते षां फलमपि तत्तपोमाहात्म्यादिति इति दिक् ॥ विप्रस्यापि स्वकृतपापवशात् ॥ वेदिकम

ऽपि रित्याग पूर्वं तंत्रमार्गाश्रयेण प्रकारान्तरेण वा भ्रष्टस्य तंत्रेष्वधिकारः ॥ एतत्त्रोक्तं सांबपुराणे स्पष्टं ॥
श्रुत्र सांख्यं योगः पंचरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ॥ आत्मप्रमाणान्येतानि हंतव्यानि हेतुभिरिति ॥ भारतोक्ते
स्तंत्रेष्वात्मनिर्येशः प्रमाणं तद् इति रेक्तां शास्य वेदाविरुद्धस्यापि भ्रष्टविप्रान् प्रत्येव प्रमाणत्वं ॥ तथा
पियोः श्रामार्गी प्रामाण्यं वेदेन न विरुध्यते सांशः प्रमाणमित्युक्तं केषांचिदधिकारीणामिति स्त. तत्संहि
तोक्तेः ॥ केषांचिदेव प्रमाणं न तु सर्वेषामिति तदर्थः ॥ आगमानुपक्रम्य अधिकारि विभेदेन प्रवृत्ता
निन्न संशयः इति वामनपुराणोक्तेश्च ॥ तत्र वेदविरुद्धांशानुष्ठाने श्रीधरंश्रौत मार्गप्राप्तिरिति विभ्र
ष्टः ॥ तथा तत्तत्स्वगृह्यपरिग्रहीतारं प्रति उदितानुदित [illegible] होमो व्यवस्थितो यथा वैदिकानां वेद एव प्र
माणं न ध्यानां तंत्राणि भ्रष्टतराणां प्राव्याचाराणाम् प्रमाणमिति व्यवस्था बोध्या ॥ भ्रष्टविप्रो
पि मिश्र [illegible] जाधिकारी ॥ तंत्रोपात्तवैदिकेषु तस्याधिकारात् ॥ किंच ब्रह्मघ्नादीनां प्रायश्चित्तकरण
काले संध्यावंदनाधिकारवत्तारति ब्रह्महत्यां योश्वमेधेन यजते इति श्रुतिबलाद्ब्रह्मघ्नस्यानेक
मंत्रसाध्येश्वमेधेधिकारवद्भ्रष्टस्य वैदिकेष्वधिकारात् ॥ वैदिकत्वांत्रिमयोश्च परस्परमस्पष्टता
तंत्रेषु रीति तो मत्स्यी वैदिकं न स्पृशेत्सदा ॥ वैदिकश्चापि तंत्रेषु रीक्षितं न स्पृशेत्सदेति वसिष्ठोक्ते

गमोक्तेः॥ तत्रवैदिकस्य॥ शुचितातो अंत्रिकस्यतुस्वतंत्रता ऽसंनिध्यंमितिबोध्यं॥ यतुत्तंतंत्रे शुतंत्रमार्गो हाणवै
दिकमार्गाराधिक्यकथनं यत्तु प्रकृष्टाद्द्रयतंत्रैः धिक्कारेण प्ररोचनार्थं मोहनार्थंच॥ तादृश मोहप्र
वीजन्मकृतपापमेवकारणं॥ पांचरात्रेच कापाले पाखंडे च परे शुच॥ दीक्षिताभविष्यंति मनुष्याः पाप
कर्मिण इत्युक्तेः॥ कश्चित्तंत्रानुरोधेन धर्मं पौराणिकाश्च पिवदंति तादृशांश स्तुशाह स्तं त्यावलं विनेति
पराशरोक्तेयत्पुराणेषु दुर्गोत्सवपूजादिषु राजसपूजाप्राधान्यमुक्तं तदनुसारिणा तंत्रेक्तिथिनिर्णयश्च
तत्रस्तः॥ तंत्रानुसारार्थेच सर्वान्हो वेदवाना मिति प्रत्यक्षश्रुतिविरोधात्॥ अत एव देवीपुराणे॥ उपवासा
त्परं भैक्षं भैक्ष्यात्परमयाचितं॥ अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेदित्युपक्रम्य वामाचारोम
हादेवोनक्तेनोद्धरते नरान्नित्युक्तं तेन नक्तादिपूजा तद्भूतादिकरणं च वामाचारांतर्गतमितिबोधितं॥
दूरं च दुर्गादिनक्तविषयं तत्र भक्तस्यापि विप्रस्य वामाचारे नाधिकारः॥ योदक्षिणं विना विप्रो म
हामायां च पूजयेत्॥ स पापः सर्वलोकात्तु च्युतो भवति रौरवे॥ विप्रोऽथ पूजको वामः सोन्यायी
पुण्यवर्जित इति कालिकापुराणात्॥ दाक्षिण्यं दक्षिणमार्गो॥ कथंचित्स्याधाति शय्या तत्र सर्वेषोपिम

धर्मांशाद्देवि प्रश्रयन्नाधिकारः ॥ स्वगात्ररुधिरं दत्वा चात्मवध्यामवाप्नुयात् ॥ मद्यं दत्वा ब्राह्मणस्तु ब्रा
ह्मण्यं हि विहीयत इति कालिकापुराणात् ॥ वाममार्गमोपि ॥ विप्रस्तु मद्यमांसं न भक्षयेत् ॥ स्वकीयांपरकी
यांवानाकृष्य चाण्डालरणो यजेदिति ॥ श्रीक्रमसंहितातंत्रसारादिलिखितवचनाच्च ॥ आकृष्येत्यस्यच
मद्यान्यादिना वशीकृतोऽर्थः ॥ अथवांतु विप्रान्नैरन्यैः शूद्रपार्थिववैश्येश्वरि ॥ वर्णाश्रमोचितं धर्ममवि
चार्य यजंति ये ॥ अत एव तु विप्रा वा स्त्रीचार्यं तिष्ठलराहसा ॥ इत्यागस्त्यसंहितायां गौरीं प्रति शि
ववाक्याच्च ॥ मद्यद्रवं तु मद्यस्यानेन तरेषां कदाचनेति वचनांतराच्च ॥ क्षत्रियवैश्ययोरप्यष्टादशविध
मद्यदानमेव ॥ ननु शूद्रस्यानंतरं तत्रैव तयोरनधिकारात् ॥ एतेन सौत्रामण्यादिन्यायेन विप्रस्यापि मद्या
दिस्वीकारेन दोष इत्यपास्तं ॥ शास्त्रस्यातदधिकारिप्रवृत्तद्वारोन्नतिसार्थक्यात् ॥ त्रैवर्णिकस्यैव यजन
याजनयोरधिकारात्तस्यैव शूद्राणि निषेधात्तत्र शूद्राणामिह पात्रस्यैवैयार्थ्यं भियातं प्रतिदर्शितत्वा
भावकल्पनं युक्तं न हि वामाचारी यमद्यादिविधिस्तथा ॥ वामदेवोपासनायां तु यांकांचन न परि
हरेदित्युक्तं ॥ नस्यात्र मर्थः ॥ यांकामपि स्वं भोगेच्छया स्वतंत्र आगतां नाधर्मबुद्ध्या त्यजेत् ॥ किंतुन

न्मपरार्थे सुभोगो यथा सुतं तत्स्वा मद्रूपा उपभोज्येति न तु वलात्स्वयं प्रवर्त्तनीयेति तदर्थः ॥ अत स्तेन
न्यायेना स्त्रीभोगादेश्चा ब्राह्मणेऽप्रतिधर्मत्वं वक्तुं योग्यं तदुपासन वदस्य ब्राह्मणस्या अधिकाराभावाद्धे
वैश्यस्य मांसादिकं शुद्धं स्यादेव स्यात्तु सा ज्यकं ॥ ब्राह्मणस्य तु गवां हीरं मित्युक्तोऽन्वयः ॥ अत्रापि च वृष्टो विप्रो
ब्राह्मणपदार्थः ॥ पुनः पीत्वा पुनः पीत्वा पतित्वा धरणीतले ॥ उत्थाय च पुनः पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ इत्या
दिस्तु शूद्रपरमेव लोकव्यवहारे [illegible] मद्यादितो निवृत्तस्यापि शूद्रस्यापि सोत्रामण्यादिन्यायेन प्राजाका
लेन तत्स्वीकारो बोध्यः ॥ मद्यस्य ब्रह्मशापकृष्णस्य शापशुक्रशापविमोचनप्रकारोऽपि शूद्रस्यैव ॥ तं विना
तेन द्रव्येण पूजनेन शूद्राणां नाम पि सिद्धिरस्तीवं ध्यात ॥ अत एव देवीपुराणे वैश्यानां तु गोपवासानां तु अ
ह्रूपेण च शेषु च ॥ शूद्रे स्त्री विशेषेषु पुलिंद्रशावरेषु च लोकोत्तरेण मार्गेण वामाचारेण सिद्धिरिति
शूद्राणामेव तत्राधिकारो उक्तः ॥ लोकोत्तरेणेत्यस्य लोकविलक्षणेन तदन्नं गौण्यभूतेनेत्यर्थः ॥ स्त्रीशू
द्रेनातिभ्रष्टा विप्रादि स्त्रियोऽपि ॥ ब्राह्मणस्य सात्त्वाल्लिंगपूजनमपि न भवति ॥ ब्राह्मणस्य बलिर्य
त्र तत्रायं विहितः क्रमः ॥ कृत्वा घृतमयं सिंहं नरं व्याघ्रं च भैरवं ॥ अथवा दर्पविकृतं पवित्रोदमयं च

सप्त॰टी॰

५४

बाधसमये च्चं द्वहासे नेतिकापालिकाद्युदाहरणात्॥ अत्र सिंहनरव्याघ्राउपलक्षणं॥ कूष्मांडश्रीफले छु
दं आदिष्टे दप्ययवत्रोक्तः॥ यत्तु अद्वैतज्ञाननिष्ठो यो यो सो संसारपारगः॥ स एव ज्ञाननेदूत्या अधि
कारी पदे भवेदिति सिद्धनाथसंहितायामुक्तं तत्तु न यथाश्रुतं॥ तादृशस्य कर्ममात्रे नधिकारात्॥ त
स्मात्तत्त्वस्वदृशं परं॥ सार्वभौमो यथा राजा स्वच्छंदं वर्त्तते भुवि॥ प्रारब्धकर्मणि ज्ञानी स्वच्छंदं वर्त्तते तथेत्या
दि यथा तस्याहारविहारादिष्वनियमः शास्त्रेण दर्शितस्तथा यो यथेच्छाहारविहारशाली लोक
लज्जाहीनः शत्रुजादिः समुख्योधिकारीति तदर्थे वस्तुतः सार्वभौमे यथेत्याद्यपि वल्लज्ञस्तुतिपरं
नतु तस्य स्वछंदाचरणमस्ति॥ ज्ञानिनं प्रत्यम्प्य प्रारब्धकर्मप्राबल्याद्रोगाद्यिच्छाभवेद्यदि लिप्य
ते वसदादुःखं भुंक्ते विशिष्टगृहीतवत्॥ न यथेच्छाचरणं तस्य रागाल्केन च विद्यते इत्यादि भुक्तोक्तेः
सनत्कुमारसंहितायामप्युक्तम्॥ बाह्यरजानकर्त्तव्याकर्त्तव्याचाद्युज्ञादिभिः॥ सावधुद्ध्वपद
न एणमेहिकसाधनात्तनकर्त्तव्येत्यस्य विद्धेरिति शेषः॥ तदाह॥ कर्त्तव्याचाद्युत्तिवाह्यानाह॥ वा
ह्यरजारतोः बोलाः दपणाच्यकपालिनः॥ दिगंबरा एते हासावा मकोस्तत्र वादिनः॥ अंतरा

114/13

५६